

AUTOREFERAT

1. Imię i nazwisko:

Elżbieta Grzelak-Kostulska

2. Posiadane dyplomy, stopnie naukowe z podaniem nazwy, miejsca i roku ich uzyskania oraz tytułu rozprawy doktorskiej:

2000 Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu – uzyskanie stopnia doktora nauk o Ziemi na podstawie dysertacji pt. „Przemiany w strukturze i procesach demograficznych na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego”, Promotor: Prof. dr hab. Daniela Szymańska, Recenzenci: Prof. dr hab. Alicja Szajnowska-Wysocka, Prof. dr hab. Andrzej Matczak;

1994 Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu – ukończenie 5-letnich studiów magisterskich na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi, kierunek: geografia, specjalność: geografia społeczno-ekonomiczna; temat pracy magisterskiej: „Zjawisko imigracji zagranicznej na terenie województwa toruńskiego w kontekście przemian ustrojowych – Promotor: Prof. Dr hab. Daniela Szymańska;

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych:

od 2003 Katedra Studiów Miejskich i Rozwoju Regionalnego (wcześniej Zakład Studiów Miejskich i Rekreacji), Wydział Nauk o Ziemi (wcześniej Instytut Geografii, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Uniwersytet Mikołaja Kopernika), adiunkt;

1997 – 2003 Zakład Studiów Miejskich i Rekreacji, Instytut Geografii, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, asystent;

1994 – 1997 Pracownia Teledetekcji i Kartografii, Instytut Geografii, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, asystent;

1993 - 1994 Pracownia Studiów Miejskich, Instytut Geografii, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, asystent – stażysta (V rok studiów);

4. Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust. 2 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.):

- a) Tytuł osiągnięcia naukowego/artystycznego (autor, tytuł publikacji, rok wydania, nazwa wydawnictwa).

Osiągnięciem naukowym jest monografia
„Seniorzy w Polsce w świetle procesów modernizacyjnych”

Grzelak-Kostulska, E. (2016). Seniorzy w Polsce w świetle procesów modernizacyjnych. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, ss. 376.

Recenzenci: Tomasz Michalski, Sławomir Kurek

- b) Omówienie celu naukowego pracy i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania

1. Wstęp

Monografia, którą wskazuję jako główne osiągnięcie naukowe, stanowi pogłębione studium wpływu procesów modernizacyjnych na populację polskich seniorów. Praca jest efektem wieloletnich badań i stanowi równocześnie zwieńczenie moich dotychczasowych zainteresowań, skupionych wokół problematyki przemian ludnościowych. Osadzona na gruncie geograficznym rozprawa, dotyczy problemu niezmiernie istotnego, jakim jest zachodzący proces starzenia się populacji Polski. Sam jednak proces, jego dynamika, konsekwencje nie zostały postawione w centrum uwagi, natomiast koncepcję pracy określa patrzenie na problem z perspektywy zmian, jakim podlega szeroko rozumiana kategoria seniorów, zmian zarówno w sferze demograficznej, społecznej, jak i w obszarze percepcji. To oryginalne spojrzenie odbiega nieco od tradycyjnych ujęć stosowanych dotychczas w badaniach geograficznych, a bliższe jest socjologicznej tezie o „społeczeństwie młodniejącym” (Giddens, 2009). Wydaje się jednak zasadne, by zakładany wpływ procesów modernizacyjnych rozpatrywać nie tylko w czasie, ale i w przestrzeni, ze swoistym dla geografów, kompleksowym postrzeganiem badanych zjawisk, co stanowi istotę opisywanej pracy.

Użyte w tytule pojęcie „senior”, choć mało precyzyjne z perspektywy badacza, właściwie koresponduje z nowoczesnym spojrzeniem na populację osób starszych. Decyzję o jego stosowaniu uzasadniają dwa argumenty. Pierwszym jest fakt, że wraz z postępującą demokratyzacją starości (Légaré, 2006; Szukalski, 2002, 2005, 2006) populacja osób o zaawansowanym wieku staje się bardziej różnorodna i wewnętrznie złożona, nie tylko w sensie demograficznym, ale i społecznym. W efekcie dynamicznie zachodzących zmian w obrębie tej kategorii ludności, nie nadąża za nimi percepcja skoncentrowana wokół wieku chronologicznego, ujawniają się luki w podejściu metodologicznym do kwestii starości. Z całą pewnością interesujący wydaje się, m.in. nowy paradygmat starzenia ludności proponowany przez Sandersona i Scherbova (2013), pogłębiający badania o kwestie związane z funkcjonowaniem jednostek, nie tylko z wiekiem, czy rozwijane alternatywne miary starzenia, uwzględniające zmieniające się warunki wpływające na stan zdrowia i przeżywalność. Mimo dokonującego się na tym polu postępu w dalszym jednak ciągu nie jest możliwe doprecyzowanie progu starości (Kowaleski, 2006). Drugi argument wynika z konstatacji, że specyfika badanego problemu, skłania, czy wręcz wymusza, stosownie do okoliczności, każdorazowe redefiniowanie granicy starości. Reasumując uznano, że otwarty charakter pojęcia kryje w sobie istotny walor – przy próbie wieloaspektowego spojrzenia na badany problem (co postulują niektórzy

badacze, np. Sanderson i Scherbov, 2013) znacznie lepiej pasuje do zmiennej rzeczywistości i wydaje się najbardziej adekwatne do podjętego problemu.

2. Podstawy teoretyczne badań

Z pełną świadomością faktu, że modernizacja to pojęcie dalece niejednoznaczne w sensie definicyjnym (w odpowiedzi na to poświęcono jej w pracy szeroką dyskusję), uznano, że jest bardzo istotną płaszczyzną odniesienia, stanowiącą podstawy koncepcyjne prowadzonych badań. W myśl ewolucjonizmu modernizacja jest traktowana, jako stale postępujący proces, ciągła zmiana wynikająca i osadzona w przeszłości, jak trafnie zauważa Okólski (2011) „*wykazująca własność metamorfozy*”. Przyjęty sposób jej rozumienia, jako sekwencji zmian we wszystkich sferach życia społeczno-gospodarczego, najbliższy jest spojrzeniu Sztompki (2002), który wskazuje nowoczesne społeczeństwo cechujące się innowacyjnością, otwartością na zmiany, dominacją więzi zawodowych i pozarodzinnych, wysoką rangą własnych osiągnięć, które budują status społeczny, jako efekt dokonujących się przemian modernizacyjnych.

Integralną część modernizacji zachodzącej, m.in. w sferze techniczno-ekonomicznej, społeczno-kulturowej, politycznej czy osobowościowej, ma teoria przejścia demograficznego o fundamentalnym znaczeniu dla wskazania przewidywanego kierunku zmian dokonujących się w populacji seniorów. Zawarte w niej odniesienia umiejscawiają funkcjonowanie i działanie jednostek w warunkach, które wyznaczają trzy współzależne systemy: struktura, kultura i technologia (Van de Kaa, 1993). Zmiany w obrębie tej triady pociągają za sobą reakcje zarówno grup, jak i jednostek. Kontekst dokonujących się przemian został opisany przez Ingleharta (1977), jako tzw. „*silent revolution*”, oznaczająca zmiany kulturowe na tle przemian gospodarczych i technologicznych, których efektem jest gospodarka oparta na sektorze usług, wysoko rozwinięta edukacja, ochrona zdrowia oraz zaawansowany poziom rozwoju form komunikacji. Zwłaszcza tym ostatnim przypisuje się bardzo istotną rolę (Van de Kaa, 1993) związaną z dynamizacją dyfuzji szeroko rozumianych innowacji, poprzez zwiększenie mobilności przestrzennej oraz przepływ informacji, co łącznie ma wpływ na niwelowanie różnic w rozwoju przestrzennym.

Wychodząc od ogólnej koncepcji modernizacji szczególną uwagę należy skupić na jej wymiarze demograficznym, czyli teorii przejścia demograficznego, która jest zwięźceniem poszukiwań zmierzających do opisu i wyjaśniania procesów ludnościowych. Przejście demograficzne, jak podaje Okólski (1990), to przejście reprodukcji ludności od typu tradycyjnego do nowoczesnego. Polega ono na zmianach wzorców umieralności i rozrodczości; dotyczy również przeobrażeń ilościowych i strukturalnych pozostałych procesów demograficznych. Przejście demograficzne jest procesem powszechnym, który realizuje się w różnych formach, będących podstawą wyodrębnienia jego typów. A zatem stanowi integralną część modernizacji zachodzącej m.in. w sferze techniczno-ekonomicznej, społeczno-kulturowej, politycznej czy osobowościowej i z całą pewnością spełnia kryterium ogólności i współczesności (Chesnais, 1986) w odniesieniu do podjętego tematu badań.

Objaśnianie współczesnych przemian zaproponowane w koncepcji drugiego przejścia demograficznego, stanowiącego rozwinięcie koncepcji przejścia demograficznego, ma niezmiernie istotny walor poprzez zwrócenie uwagi na indywidualistyczny model rodziny. Zdaniem Lesthaeghe (1991) dokonuje się jakościowa zmiana relacji między partnerami, w efekcie ujawniają się alternatywne formy rodziny, upowszechnia się kohabitacja, czy samotność z wyboru. Drugie przejście demograficzne odwołuje się zatem do przemian społecznych zachodzących na poziomie systemu przyjmowanych norm i wartości (de Jong Gierveld, 2006; Hoffmann-Nowotny, 1988; Lesthaeghe, 1991; Van de Kaa, 1987, 1988; Kurkiewicz, 2008).

Teoria przejścia demograficznego rozumiana jest także jako punkt wyjścia do koncepcji przejścia epidemiologicznego. Długookresowe przemiany stanu zdrowia i umieralności zmierzają bowiem w stronę formowania demograficznie nowoczesnych społeczeństw. Podejście to, uzupełnione jeszcze o swoje rozwinięcie i zaktualizowanie koncepcji przejścia epidemiologicznego, czyli przejście zdrowotne, zyskało bardzo na popularności w większości opracowań, w których istotną rolę odgrywa analiza przemian w czasie (Szukalski, 2008). Tworzą one grunt do rozważań teoretycznych nad

sekwencją zmian zachodzących w obrębie umieralności (Omran, 1971, 1983; Olshansky i Ault, 1986; Vallin i Meslé, 2004).

Choć opisywane w teorii drugiego przejścia demograficznego zmiany ujawniły się wcześniej w krajach o rozwiniętej gospodarce rynkowej i wysokim poziomie dobrobytu (w zachodniej części Europy rozpoczęły się na początku lat sześćdziesiątych XX wieku), objęły swym zasięgiem także obszar Europy Środkowej i Wschodniej, choć z pewnym opóźnieniem. W tym przypadku ich związek z dokonującą się równocześnie transformacją w sferze ekonomicznej, społecznej i politycznej zapoczątkowanej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku sprawił, iż mają nieco odmienny niż na Zachodzie Europy przebieg. Niezależnie jednak od obserwowanych różnic, walor eksplanacyjny przy ich interpretacji przypisać należy związanej z modernizacją koncepcji drugiego przejścia demograficznego. Badania nad przemianami ludnościowymi mają bowiem na celu poznanie właściwych dla nich prawidłowości wyrażających się w pewnych tendencjach, w tym przypadku zakładane zmiany dotyczą procesów i zdarzeń o charakterze demograficznym oraz społecznym ograniczonych do populacji osób starszych.

3. Cel naukowy, pytania i hipotezy badawcze oraz metody

Celem poznawczym pracy jest próba naukowego zweryfikowania obserwowanych zmian, które zachodzą w populacji polskich seniorów, a składają się na ich demograficzną i społeczną modernizację. W tak kompleksowym ujęciu nie było to wcześniej proponowane. Prześledzenie szeregu zjawisk ma dostarczyć odpowiedzi na pytanie, czy uprawnione jest kojarzenie przemian zachodzących w różnych sferach życia (demograficznej i społecznej) ze wspólnym kontekstem wyznaczonym przez koncepcję modernizacji oraz ustalenie na ile wyniki badań potwierdzają faktycznie ich spodziewany kierunek (modernizacja).

Dla realizacji tak postawionego celu wyznaczono kolejno główne zadania związane z ustaleniem:

A) jak w sferze demograficznej:

- (1) zmienia się struktura gospodarstw domowych seniorów,
- (2) czy zachodzą, a jeśli tak, to w jakim kierunku, zmiany w zakresie formowania związków tworzonych przez osoby starsze,
- (3) jak przebiegają zmiany związane z umieralnością i zachorowalnością,
- (4) jak zmienia się czas trwania życia, w tym życia w zdrowiu oraz

B) w sferze społecznej:

- (5) jakie są postawy seniorów wobec rodziny,
- (6) jak zmienia się aktywność społeczna osób starszych oraz
- (7) ich aktywność w zakresie realizacji własnych potrzeb związanych z wypoczynkiem.

C) Istotnym dopełnieniem analizy we wskazanych zakresach jest także odpowiedź na pytanie, w jaki sposób seniorzy postrzegają zakładane zmiany.

Z celem poznawczym pracy ściśle koresponduje cel rozpatrywany w aspekcie metodologicznym, jakim jest stworzenie wieloaspektowej koncepcji badań, służącej śledzeniu przemian dokonujących się w populacji seniorów.

Z kolei w aspekcie aplikacyjnym cel wiąże się z udowodnieniem tezy, że starzejące się społeczeństwo podlega pewnym ewolucyjnym zmianom, których kierunek, wynikający z procesów modernizacyjnych, można przewidzieć. Tym samym polityka wobec seniorów powinna uwzględniać dokonujące się przemiany, by osiągnąć z jednej strony większą skuteczność, z drugiej zaś, by wykorzystać wynikający z zakładanych zmian coraz większy potencjał osób starszych.

Wybrane do analizy zagadnienia w założeniu reprezentują dwa zasadnicze obszary, w obrębie których obserwowane są przeobrażenia, co stanowi o nowatorskim podejściu do problemu. Pierwszy z nich obejmuje sferę zachowań demograficznych. Punktem wyjścia do interpretacji wyników, a tym samym płaszczyzną wyznaczającą zakres doboru zmiennych, jest, wynikająca z teorii modernizacji, koncepcja drugiego przejścia demograficznego oraz paralelna z nią koncepcja przejścia

epidemiologicznego i zdrowotnego, wskazująca na konieczność podniesienia problemów związanych z transformacją w sferze umieralności, zachorowalności i czasu trwania życia (w tym w zdrowiu). W badaniu świadomie pominięto aspekt związany z ruchliwością przestrzenną, przyjmując za Massey'em (1999) i Okólskim (2011), że mają one charakter wtórny w stosunku do pierwotnych impulsów modernizacyjnych.

Drugi obszar poddany badaniom dotyczy sfery społecznej. Podobnie jak w przypadku zachowań demograficznych płaszczyzną odniesienia była koncepcja modernizacji rozumiana, jako przejście od wartości tradycyjnych ku wartościom świecko-racjonalnym (które można określić jako zlaicyzowane, zindywidualizowane) oraz od wartości materialistycznych ku wartościom postmaterialistycznym, co szerzej wyjaśniono w rozdziale drugim. Dobór analizowanych wątków podyktowany był możliwością zweryfikowania kierunku ewolucji poglądów seniorów na kwestie związane z rangą życia rodzinnego, z akcentem na postawy wobec rozwodów, uznawany wzorzec rodziny. Uwagę skupiono na wybranych sferach życia, w których wzrost aktywności seniorów może wskazywać na zakładany związek z przemianami w obszarze wartości. Wytypowane działania musiały przede wszystkim wiązać się z realizacją pasji, własnych potrzeb (nie rodziny), zapewniać indywidualny rozwój osób starszych, dawać możliwość relaksu, poprawy samopoczucia, dlatego analizą objęto czynny udział w organizacjach społecznych, oraz aktywność turystyczną i rekreacyjną.

Uzupełnieniem wskazanych obszarów i integralną częścią badania, wynikającą z kompleksowego podejścia, jest włączenie w zakres analizy zagadnień związanych z percepcją dokonujących się przeobrażeń. Ten aspekt nie tylko dopełnia obrazu badanej rzeczywistości, ale także pozwala poznać stosunek seniorów do zachodzących zmian, a w konsekwencji wnioskować o ich postępie.

Przyjęte ramy teoretyczne, wyznaczone przez szeroko rozumianą modernizację, stanowią podstawę sformułowanych poniżej **hipotez badawczych**:

A. Modernizacja demograficzna nie opiera się wyłącznie na przemianach w obrębie młodszej części społeczeństwa, ale obejmuje także seniorów, którzy podlegają jej wpływom, co widoczne jest w kierunku zdarzeń i procesów demograficznych:

- przyjęto, że wynikające z niej zmiany wpływają realnie na kształt rodzin i gospodarstw domowych ludzi starszych (Lesthaeghe i Moors, 1995, 1996, 2000; Moors, 1999; de Jong Gierveld, 2006; Kurkiewicz, 2008) a zachowania noszące symptomy opisywanych w koncepcji drugiego przejścia demograficznego (intensyfikacja zjawiska rozpadu związków sformalizowanych, upowszechnianie związków kohabitacyjnych) mogą występować również w populacji seniorów i, co również założono, wraz z czasem zyskują na znaczeniu;

- założono, że pod wpływem procesów modernizacyjnych zaznaczają się także przemiany w zakresie zachorowalności i umieralności, a w konsekwencji zmiany długości czasu trwania życia: zmiany w zakresie natężenia zgonów w poszczególnych grupach wieku i w strukturze ich przyczyn świadczą o postępujących zmianach modernizacyjnych, których kierunek wskazuje na postęp w rozumieniu pokonywania kolejnych etapów przejścia epidemiologicznego i podążaniu w kierunku sytuacji obserwowanej w krajach Europy Zachodniej, które są bardziej pod tym względem zaawansowane.

B. Przemiany modernizacyjne w populacji seniorów dotyczą sfery społecznej, kształtując postawy, zachowania o cechach przejścia indywidualistycznego:

- przyjęto, że efektem transformacji dokonującej się w obrębie populacji osób starszych w wymiarze społecznym jest ewolucja poglądów w kierunku bardziej liberalnym na kwestie związane ze sferą życia rodzinnego, jak znaczenie rodziny w życiu jednostki, akceptacja rozwodów, poglądy dotyczące kształtu rodzin, a zwłaszcza roli życiowej kobiet, co określić można, jako stopniowe oddalanie się od konserwatywnego wzorca rodziny;

- założono, że seniorzy coraz silniej doceniają znaczenie swobody jednostki i jej prawa do realizacji własnych, niekoniecznie tradycyjnych, dróg życiowych, co potwierdza wzrost ich aktywności, wyrażający się rosnącym zaangażowaniem w działalność w ramach organizacji społecznych a także większym zainteresowaniem dla form pozwalających na wypoczynek, uczenie się, realizowanie własnych pasji, które wiążą się z aktywnością turystyczną i rekreacyjną.

C. Wpływ procesów modernizacyjnych na poszczególnych seniorów może być różny ze względu na fakt, że reprezentują niejednorodną strukturę społeczno-demograficzną a ich doświadczenia, system wartości kształtowały się pod wpływem różnych czynników:

- założono, że seniorzy to populacja bardzo złożona i niejednorodna, różnicują ją cechy społeczno-demograficzne (wiek, wykształcenie, status społeczno-ekonomiczny) oraz doświadczenie życiowe wynikające z przeżytych zdarzeń i okoliczności, dlatego nie można oczekiwać zbieżnych pod względem kierunku przemian dla różnych kategorii wiekowych seniorów. Zmiany systemu wartości, potrzeba samorealizacji, wskazywane jako kluczowe dla drugiego przejścia demograficznego, mogą ujawniać się niezależnie od wieku, choć założono, że częściej wpływom modernizacyjnych podlegają osoby młodsze, lepiej wykształcone o wyższym statusie materialnym, mieszkające w regionach lepiej rozwiniętych gospodarczo. Należałoby raczej przyjąć, że w przypadku młodszych seniorów, których nie dotknęły dramatyczne przeżycia związane z drugą wojną światową, a faza dorosłości przypadała na lata 60 i 70 XX wieku, gdy dokonywały się poważne przemiany społeczne, system wartości uległ przesunięciu (w porównaniu ze starszymi rocznikami) w stronę wartości postmaterialistycznych. Wzrost aktywności osób starszych w różnych dziedzinach życia należy zatem przypisywać właśnie tym kohortom.

D. Zmiany modernizacyjne w populacji seniorów dokonują się pod wpływem innowacji społecznych przekazywanych w przestrzeni geograficznej oraz w układzie międzypokoleniowym:

- założono, że dokonujące się przeobrażenia zachodzą pod wpływem innowacji społecznych, których rozprzestrzenianie dokonuje się na zasadzie dyfuzji, a zatem kierunek zachodzących zmian odbywa się od obszarów silniej zmodernizowanych (w ujęciu geograficznym od krajów Europy Zachodniej, ale także od regionów lepiej rozwiniętych, zurbanizowanych) ku słabiej zmodernizowanym (Europa Środkowo-Wschodnia, regiony słabo rozwinięte, małe miasta i obszary wiejskie).

-przyjęto, że zmiany dokonują się także w układzie międzypokoleniowym, a ich kierunek wyznacza sposób międzypokoleniowego przekazu kultury (zgodnie z teorią Mead (2000)). Transmisja wartości między pokoleniem seniorów a pokoleniem ich dzieci czy wnuków oznacza liberalizację postaw związanych z poglądami dotyczącymi sfery życia rodzinnego.

Zakres przestrzenny analizy, tak istotny w pracach geograficznych, zgodnie z tematem rozprawy obejmuje obszar Polski. Adekwatnie do rozważanych zagadnień uwagę skupiono na zmianach dokonujących się w obrębie całego kraju, poszczególnych regionów (województw, powiatów - w miarę możliwości, które powodowała dostępność materiału statystycznego oraz wyniki prowadzonych badań), a także w układzie miast i wsi (ze zwróceniem m.in. uwagi na specyfikę zjawisk w strefie podmiejskiej). Choć główny nurt badań skupiał się na polskich seniorach, określenie stopnia zaawansowania niektórych rozpatrywanych zmian wymagało szerszego kontekstu. Stąd zasadność włączenia w zakres analizy obszarów innych krajów europejskich.

Z kolei **zakres czasowy badań** nie został celowo doprecyzowany, pozostając przy ukierunkowaniu go na przemiany współczesne. W dużej mierze wynika to ze specyfiki podnoszonych zjawisk, które wymagają różnej perspektywy czasowej do właściwej interpretacji zmian. Te bowiem zachodzą w sposób ciągły. W pewnym uproszczeniu moment wyjściowy do ich obserwacji stanowią przemiany, które dokonały się w ostatnim ćwierćwieczu. Naturalnie błędem byłoby jednoznaczne utożsamianie

ich z okresem transformacji od gospodarki centralnie sterowanej do gospodarki rynkowej, choć on także odegrał bardzo dużą rolę w powiązaniu ze zmianami politycznymi, ustrojowymi i społecznymi. Zastrzeżenie to wynika z założenia, że zmiany gospodarcze nie kształtowały, podążając za tezą Ingleharta (1990), podstaw światopoglądowych przedstawicieli starszego pokolenia, te bowiem krystalizowały się we wcześniejszych etapach ich życia, choć z pewnością w pewien sposób je modyfikują. Wpływa na to z pewnością fakt, że po długim czasie izolacji w ramach bloku komunistycznego Polska stała się krajem otwartym. Pogłębiła to jeszcze akcesja do Unii Europejskiej, wzrost mobilności, które dały nową perspektywę patrzenia na sprawy społeczne.

Metody badawcze zastosowane w pracy miały zapewnić jak najwyższą jakość prowadzonych badań, gwarantując ich pogłębienie, a tym samym poszerzenie wiedzy o kontekście analizowanych zjawisk. Ich dobór wynika ze specyfiki podjętego problemu badawczego, wymagającego sięgnięcia po bardzo różnorodny zestaw danych, metod i technik. W związku z tym podjęto decyzję o stosowaniu triangulacji, która spełnia to kryterium. Aby zrealizować ten postulat wykorzystano dane pochodzące z różnych źródeł:

- materiały wtórne (źródła w postaci raportów, opracowań eksperckich, publikowanych wyników badań, publikacji statystycznych, wyników badań specjalnych, źródła w postaci baz danych zawierających materiał pochodzący z bieżącej sprawozdawczości, wyników badań specjalnych);
- dane pierwotne pochodzące z wyników badań ankietowych (wywiady kwestionariuszowe z osobami w wieku od 50 do 91 lat, których łącznie wykonano 620, oraz wyniki badań stanowiące rozszerzenie i kontynuację sondażu z 2014 roku (Grzelak-Kostulska, Hołowiecka, Środa-Murawska i Biegańska, 2014) na temat wpływu rodziny na aktywność turystyczną seniorów, przeprowadzonego z osobami w wieku od 60 do 94 lat w łącznej liczbie 663 wywiadów).

Zastosowane techniki analityczne łączą tradycyjne podejście opisowo-uszczegóławiające z teoretyczno-uogólniającym, które wymaga stosowania metod statystycznych i matematycznych, pozwalających zrozumieć i wyjaśnić związki współwystępowania lub stałego następstwa w badaniu struktury przestrzennej zjawisk i procesów społecznych (Chojnicki, 1999). W celu ustalenia zależności i zróżnicowania przestrzennego zastosowano metody matematyczno-statystyczne: metodę czynnikową oraz metodę k-średnich.

W analitycznej części opracowania posłużono się różnymi wskaźnikami. Pierwszy z nich to oczekiwana długość życia w zdrowiu (HALE). Za szczególnie wartościowe uznano wartości HALE pochodzące z publikacji Salomona i współpracowników (2012). Drugi wskaźnik to DALY, czyli utracona długość życia korygowana niepełnosprawnością, stanowiący połączenie informacji na temat umieralności, niepełnosprawności i ograniczeń zdrowia wynikających z obciążenia chorobami (Trzpiot i Ojrzyska, 2014). Trzeci wskaźnik to PYLL (potencjalne utracone lata życia), będący miarą względnego wpływu zgonów i różnych chorób na społeczeństwo, a oznaczający liczbę potencjalnych lat utraconego życia w związku z daną chorobą. Wskaźniki te są bardzo słabo spopularyzowane w polskich badaniach geograficznych, dlatego zdecydowano o włączeniu ich w zakres analizy.

4. Wyniki badań

Spółeczno-demograficzna analiza populacji seniorów w Polsce

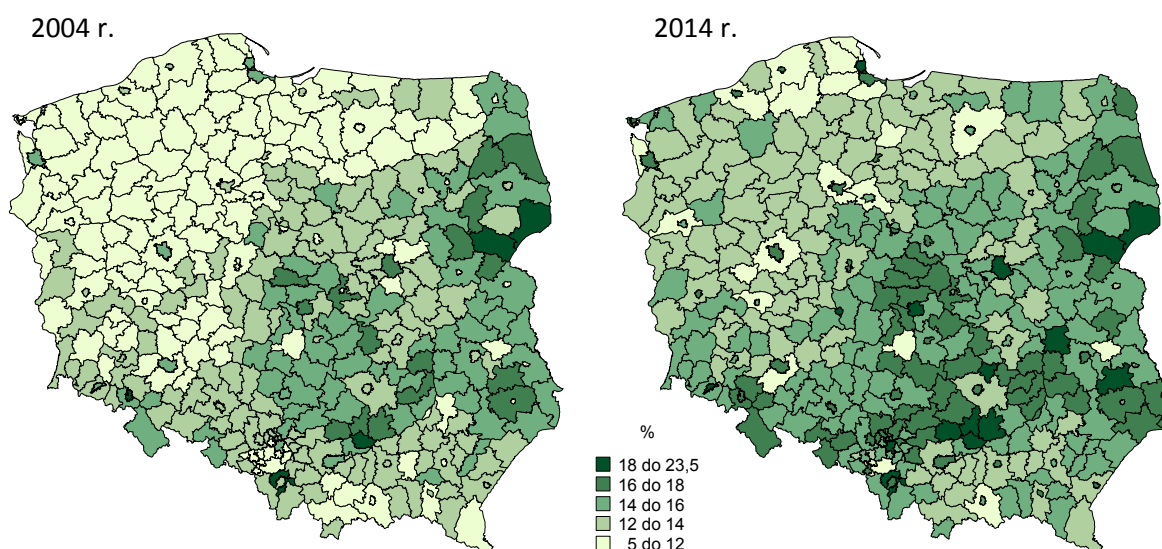
Za najistotniejsze kwestie uznano zmiany dokonujące się w obrębie struktury płci i wieku seniorów z akcentem na proces feminizacji starości i podwójnego starzenia się oraz proces singularyzacji starości.

A) Potwierdzono zmiany kształtu struktury wieku seniorów w Polsce (wywołane przesunięciami w piramidzie wieku oraz wydłużaniem czasu trwania życia). W 2013 roku w stosunku do 1989 roku najbardziej zwiększył się udział seniorów w kategorii wieku 80 lat i

więcej w ogólnej liczbie osób w wieku 65 lat i więcej – wzrost o 6,2% (dla mężczyzn o 4,5%, dla kobiet o 7,5%). Drugą kategorią, w której odnotowano przyrosty w stosunku do 1989 roku, choć już nieco mniejsze, był przedział wieku 70 – 74 lata – średnio o 1,5%. Ogólne tempo wzrostu odsetka ludności w wieku 80 i więcej lat wskazuje na występowanie opisywanego w literaturze procesu podwójnego starzenia się. Z analizy prognoz demograficznych (GUS, 2014) wynika, że przy ogólnym przewidywanym wzroście odsetka ludności w wieku 65 i więcej lat (w 2050 r. ma on wynieść 32,7%) liczba osób w wieku 80 lat i więcej, stanowiąca w 2013 roku około 1,5 mln, wzrośnie w 2050 r. ponad dwukrotnie – do poziomu ponad 3,5 mln.

B) Obserwowane zmiany potwierdzają także postęp w zakresie procesu feminizacji starości. Wśród populacji w wieku 65 lat i więcej przeważają kobiety, współczynnik feminizacji wynosi 158 kobiet na 100 mężczyzn (GUS, 2014). Zwiększająca się wraz z wiekiem dysproporcja jest konsekwencją dłuższego czasu trwania życia kobiet, które w wieku 65 lat mają przed sobą o prawie 5 lat więcej przewidywanego dalszego trwania życia niż mężczyźni. Przewaga liczebna kobiet pogłębia się wraz z przechodzeniem do wyższych grup wieku. Zgodnie z prognozami przewiduje się dalsze pogłębianie zjawiska wraz z upływem czasu i postępem procesu starzenia.

C) Wykazano, że w obrębie struktur demograficznych przynależność terytorialna jest także elementem decydującym o coraz większej niejednorodności wewnętrznej populacji seniorów w Polsce. W miastach ludność w wieku 65 lat i więcej obejmuje prawie 16% ogółu mieszkańców (2014 r.), natomiast na terenach wiejskich seniorzy stanowią niewiele ponad 13%. Istotne zróżnicowanie ujawnia się w układzie regionalnym (Ryc. 1. **Udział osób w wieku 65 lat i więcej w ogólnej liczbie ludności powiatu (w %)**).

Ryc. 1. Udział osób w wieku 65 lat i więcej w ogólnej liczbie ludności powiatu (w %)

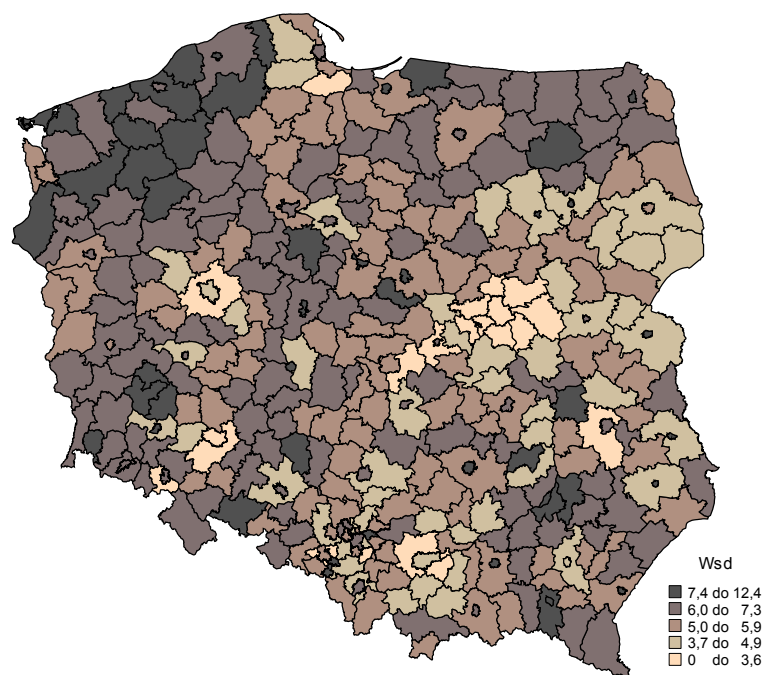
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL, GUS.

Udział seniorów w wieku 65 lat i powyżej na poziomie przekraczającym 16% utrzymuje się w województwach łódzkim i świętokrzyskim, które tym samym należą do obszarów najstarszych w sensie demograficznym w kraju, z kolei do województw o najniższym udziale osób starszych należy warmińsko-mazurskie, gdzie jest ich niespełna 13% w populacji województwa. Relacje te pozostają niezmiennie od blisko ćwierćwiecza. W ujęciu przestrzennym rozmieszczenie odsetka ludności w wieku 65 lat i powyżej ulega pewnym zmianom. Wprowadzie ogólny rozkład zjawiska zostaje niezmienny (zwiększa się jego natężenie), jednakże coraz wyraźniej zaznaczają się ośrodki miejskie oraz obszary

Gus

metropolitalne, gdzie dokonują się największe zmiany w koncentracji ludności (Kurek, Gałka i Wójtowicz, 2014; Kurek i Lange, 2013). Pod wpływem procesu suburbanizacji początkowo zaznacza się wzrost udziału seniorów w mieście, a tym samym ubytek w strefie podmiejskiej.

D) Wewnętrzne zróżnicowanie starości wyraża się też w przestrzennych różnicach stopnia zaawansowania procesu demograficznego starzenia się ludności. Niższa wartość wskaźnika W_{sd} (Długosz, 1998), (choć we wszystkich powiatach dodatnia, co świadczy o postępie procesu starzenia się ludności) widoczna w strefach podmiejskich dużych miast bardzo dobrze ilustruje przestrzenną specyfikę zmian w strukturze wieku Polaków (Ryc. 2).

Ryc. 2. Wskaźnik starzenia się demograficznego W_{sd} w okresie 2004-2014 w układzie powiatów
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL, GUS.

E) Starsza część populacji charakteryzuje się przeciętnie niższym poziomem edukacji, niż przedstawiciele młodszego pokolenia. Najliczniej reprezentowaną kategorią wśród seniorów jest grupa osób z wykształceniem podstawowym stanowiąca ok. 46% ogółu populacji w wieku 65 lat i więcej, kolejną zaś z wykształceniem średnim i policealnym (łącznie ok. 25%) – na podstawie danych z NSP 2011. Wykształceniem zasadniczym zawodowym legitymuje się około 14% osób starszych, natomiast wyższym zaledwie 10%. Sytuacja związana z poziomem wykształcenia osób starszych jest dynamiczna, co można zaobserwować porównując wyniki NSP 2002 i NSP 2011 (BDL). Udział seniorów z wykształceniem wyższym z 6,2% w 2002 roku wzrósł do 9,5% w 2011 roku, spadł odsetek osób starszych bez żadnego wykształcenia (szkolnego). Zwiększył się także udział osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym do 13,5% w 2011 roku z około 9% w 2002 r. Zachodzące pozytywne zmiany widoczne są zarówno w miastach jak i na wsi. W dalszym jednak ciągu dysproporcja w strukturze wykształcenia starszych mieszkańców tych obszarów pozostaje bardzo znacząca na niekorzyść wsi.

F) Potwierdzono postępujący proces singularyzacji w starości. Z punktu widzenia polityki społecznej istotne znaczenie ma kwestia samodzielnego zamieszkiwania osób w starszym wieku. W 2011 r. ponad 38% ogółu gospodarstw domowych, w których mieszkali seniorzy (w miastach 46%, na wsi 25%) tworzyły wyłącznie starsze, samotne osoby, w tym aż w 90% przypadków osoba starsza mieszkała samotnie tworząc jednoosobowe gospodarstwo

Gałka

domowe. W porównaniu z 2002 rokiem wzrosła liczba i udział tego typu gospodarstw, należy zatem oczekiwać, że w kolejnych latach tendencja ta będzie się pogłębiać.

Demograficzny wymiar modernizacji seniorów

Udowodniono, że dostrzegalne są zmiany, których kierunek i charakter koresponduje z przemianami wpisującymi się w drugie przejście demograficzne:

A) W zakresie struktury stanu cywilnego a tym samym kształtu rodzin i gospodarstw domowych ludzi starszych stwierdzono:

- (1) wzrost natężenia rozwodów (grupa rozwiedzionych charakteryzuje się największą dynamiką w porównaniu z innymi kategoriami stanu cywilnego wśród seniorów);
- (2) niewielki wzrost udziału związków kohabitacyjnych do poziomu około 55 tys. kobiet i mężczyzn żyjących w tego typu związkach;
- (3) wzrost aktywności matrymonialnej seniorów w Polsce;
- (4) zmianę w proporcji rozwiedzionych i wdów oraz wdowców w strukturze nowożeńców w Polsce na korzyść udziału pierwszej kategorii; osoby rozwiedzione coraz częściej decydują się na ponowny związek, co wskazuje na wzrost akceptacji dla tego typu decyzji;
- (5) stały wzrost liczby gospodarstw domowych, w których żyją w Polsce osoby starsze, co widoczne jest we:
 - wzroście odsetka gospodarstw domowych z dwiema osobami starszymi,
 - wzroście ogólnej liczby jednorodzinnych gospodarstw domowych tworzonych przez osobę w wieku 60 lat i więcej.
 - zwiększaniu się liczby osób starszych mieszkających samotnie, co potwierdza zjawisko tzw. singularyzacji starości.

Potwierdzone w toku badania przemiany wpisują się w schemat drugiego przejścia demograficznego (Van de Kaa, 2004). Szczególnie znacząca wydaje się zmiana w strukturze stanu cywilnego nowożeńców na korzyść przewagi osób rozwiedzionych. Wskazuje to bowiem na przełamanie tradycyjnego schematu, w którym ponowny związek był akceptowany wyłącznie w przypadku śmierci współmałżonka. Dodatkowo należy podkreślić wzrost liczby rozwodów wśród osób starszych. Z kolei w strukturze gospodarstw domowych symptomatyczny jest zaobserwowany wzrost udziału osób starszych mieszkających samotnie. Typowa dla tradycyjnych rodzin potrzeba mieszkania we wspólnym gospodarstwie domowym z młodszymi członkami rodziny może być (zależnie od wielu różnych czynników, jak sytuacja ekonomiczna, stan zdrowia itp.) wypierana przez potrzebę samodzielności. Potrzeba ta częściej przypisywana jest młodszym członkom rodziny, jednakże dotyczyć może także osób starszych i, jak sugeruje Kurkiewicz (2008), w dużej mierze zależy od indywidualnych biografii rodzinnych.

B) W wymiarze demograficznym przeanalizowane zmiany w zakresie umieralności i zachorowalności i towarzyszące im zmiany długości czasu trwania życia nawiązują, jak wykazano, do koncepcji przejścia epidemiologicznego i zdrowotnego:

- (1) zaobserwowano zmiany w zakresie natężenia zgonów w poszczególnych grupach wieku polegające na przesunięciu zgonów ku wyższym grupom wieku (horyzontalizacja krzywej przeżycia wskazuje na skuteczność eliminacji wczesnych zgonów, które skupiają się w coraz wyższych przedziałach wieku);
- (2) stwierdzono zmiany w strukturze przyczyn zgonów, świadczące o postępujących zmianach modernizacyjnych (awans do kolejnej fazy przemian);
- (3) określono miejsce Polski wśród wyodrębnionych grup krajów zbliżonych pod względem dominujących przyczyn zgonów, co pozwoliło na identyfikację postępu przemian modernizacyjnych seniorów. Ustalono, że dla kobiet w wieku 65 lat i więcej na porównywanym tle Polskę można zidentyfikować jako obszar, gdzie zaawansowanie przemian

modernizacyjnych wpisuje się w etap chorób zwyrodnieniowych i cywilizacyjnych, choć czas trwania życia i spadek zgonów wywołanych chorobami układu krążenia sugerują dokonujące się przechodzenie ku kolejnej fazie (opóźnionych chorób zwyrodnieniowych). W przypadku populacji mężczyzn (w wieku 65 lat i powyżej) w Polsce występuje opóźnienie modernizacji w stosunku do krajów Europy Zachodniej (okres chorób zwyrodnieniowych i cywilizacyjnych), ponadto przeprowadzona analiza skupień potwierdziła spostrzeżenie Wróblewskiej (2009) o adekwatności teorii ery hybrydowej (Rogers i Hackenberg, 1987) w wyjaśnianiu zmian zachodzących wśród mężczyzn;

(4) wykazano postępujący wzrost długości czasu trwania życia (zgodnie z koncepcją rektangularyzacji krzywej przeżycia można potwierdzić ewolucję w zakresie umieralności w Polsce z korzystniejszym przebiegiem zmian wskazywanym w populacji kobiet. W populacji mężczyzn widoczna jest horyzontalizacja krzywej przeżycia, wśród kobiet dodatkowo wertykalizacja i ekspansja długowieczności).

Spółeczny wymiar modernizacji seniorów

A) Potwierdzono zmianę systemu wartości wyrażającą się w akceptacji potrzeby indywidualnego rozwoju, satysfakcji z pełnionych ról, podejmowanych działań. Wykazano bowiem ewolucję poglądów w kierunku bardziej liberalnego podejścia do sfery życia rodzinnego, co wyraża się wyraźnym wzrostem akceptacji rozwodów, stopniowym oddalaniem się od konserwatywnego wzorca rodziny (rosnąca akceptacja samotnego macierzyństwa).

B) Wykazano zmiany zachowań seniorów, poprzez udowodnienie wzrostu ogólnej aktywności osób starszych (wzrost czynnego udziału w organizacjach społecznych, rosnący poziom aktywności turystycznej i rekreacyjnej).

C) Potwierdzone zmiany w wymiarze społecznym wskazują na przejście w kierunku postmodernizacji: seniorzy częściej realizują swoje pasje, znajdują czas na indywidualny rozwój.

Wpływ wewnętrznego zróżnicowania populacji seniorów na przyjmowanie postaw modernizacyjnych

Na podstawie różnorodnego materiału empirycznego, dotyczącego zarówno kwestii demograficznych, jak i społecznych, udowodniono, że:

A) Wiek i wykształcenie odgrywają determinującą rolę w przyjmowaniu zmodernizowanych postaw i zachowań. Młodszy badani (do 70 lat) wykazują większą aktywność, jako członkowie organizacji, wyższą mobilność i większe zaangażowanie w realizację działań związanych z turystyką i rekreacją, w blisko 60% przypadków wchodzi w skład rodzin jednopokoleniowych, znacznie częściej decydują się też na ponowny związek małżeński, zwłaszcza, gdy wcześniejszy zakończył się rozwodem.

B) Młodszy seniorzy reprezentują częściej niż starsi system wartości bliższy wartościom postmaterialistycznym. Obok wieku cechą, która odpowiada za poglądy i zachowania seniorów jest też wykształcenie. Wraz ze wzrostem jego poziomu, jak ustalono, ujawnia się większa aktywność społeczna i wyższa akceptacja postaw wpisujących się w przejście indywidualistyczne.

C) Poziom zmodernizowania seniorów wiąże się także z ich przynależnością terytorialną. Większą podatność na zmiany wykazują osoby starsze mieszkające w miastach, zwłaszcza dużych, co zaznacza się w kształcie ich rodzin, sposobach realizacji aktywności wolnoczasowych.

Dyfuzja nowych postaw i zachowań

A) W wymiarze przestrzennym zaobserwowano, że kierunek przeobrażeń odbywa się od obszarów silniej zmodernizowanych (w ujęciu geograficznym od krajów Europy Zachodniej, ale także od regionów lepiej rozwiniętych, zurbanizowanych) ku słabiej zmodernizowanym (Europa Środkowo-Wschodnia, regiony słabo rozwinięte, małe miasta i obszary wiejskie), czego dowodzi:

- (1) Zbadany skład pokoleniowy rodzin seniorów - wraz ze wzrostem wielkości jednostki osadniczej rośnie udział rodzin jednopokoleniowych, w efekcie szczególnie mocno zaznacza się różnica między miastem i wsią;
- (2) Stwierdzony udział seniorów wśród nowożeńców wykazujący zróżnicowanie regionalne i zależny od charakteru jednostki osadniczej (na obszarach wiejskich znacznie niższy niż w miastach);
- (3) Kierunek przemian w populacji seniorów wskazujący na postęp w rozumieniu pokonywania kolejnych etapów przejścia epidemiologicznego i podążanie ku sytuacji obserwowanej w krajach Europy Zachodniej, bardziej pod tym względem zaawansowanych w rozumieniu stopnia osiągniętych przemian;
- (4) Przeprowadzona analiza świadcząca o występowaniu silnych prawidłowości przestrzennych w rozkładzie zmiennej charakteryzującej czas trwania życia w zdrowiu oraz w sekwencji wiodących składników DALY, która jest z nim związana. Modernizacja w tym aspekcie oznacza zbliżanie się ku państwom Europy Zachodniej, bardziej zaawansowanym pod względem przemian w tym zakresie;
- (5) Porównanie dotyczące aktywności społecznej seniorów – ta na tle innych krajów europejskich jest bardzo niska, ale trend rosnący sugeruje zmiany polegające na podążaniu w kierunku wyznaczonym przez kraje bardziej zaawansowane modernizacyjnie w sferze przemian społecznych;
- (6) Zaobserwowanie zmian w zakresie postaw wobec kształtu rodziny. Wskazują one, że Polska na tle innych krajów, zwłaszcza Skandynawskich i państw Europy Zachodniej cechuje się bardziej konserwatywnymi postawami, jednakże kierunek obserwowanej ewolucji wskazuje, że podąża ona w stronę wyznaczoną przez wskazane kraje, bardziej zaawansowane pod względem oczekiwanych zmian.

B) Potwierdzono zmiany dokonujące się w układzie międzypokoleniowym, wynikające z przekazu wzorców zachowań, stylu życia od młodszych ku starszym pokoleniom. Seniorzy mieszkający z dziećmi, zwłaszcza młodszy, są znacznie bardziej zaangażowani w uprawianie turystyki i w aktywny wypoczynek niż mieszkający samotnie, wykazują bardziej liberalne poglądy dotyczące sfery życia rodzinnego.

Percepcja przemian modernizacyjnych w opinii seniorów

W badaniach stwierdzono:

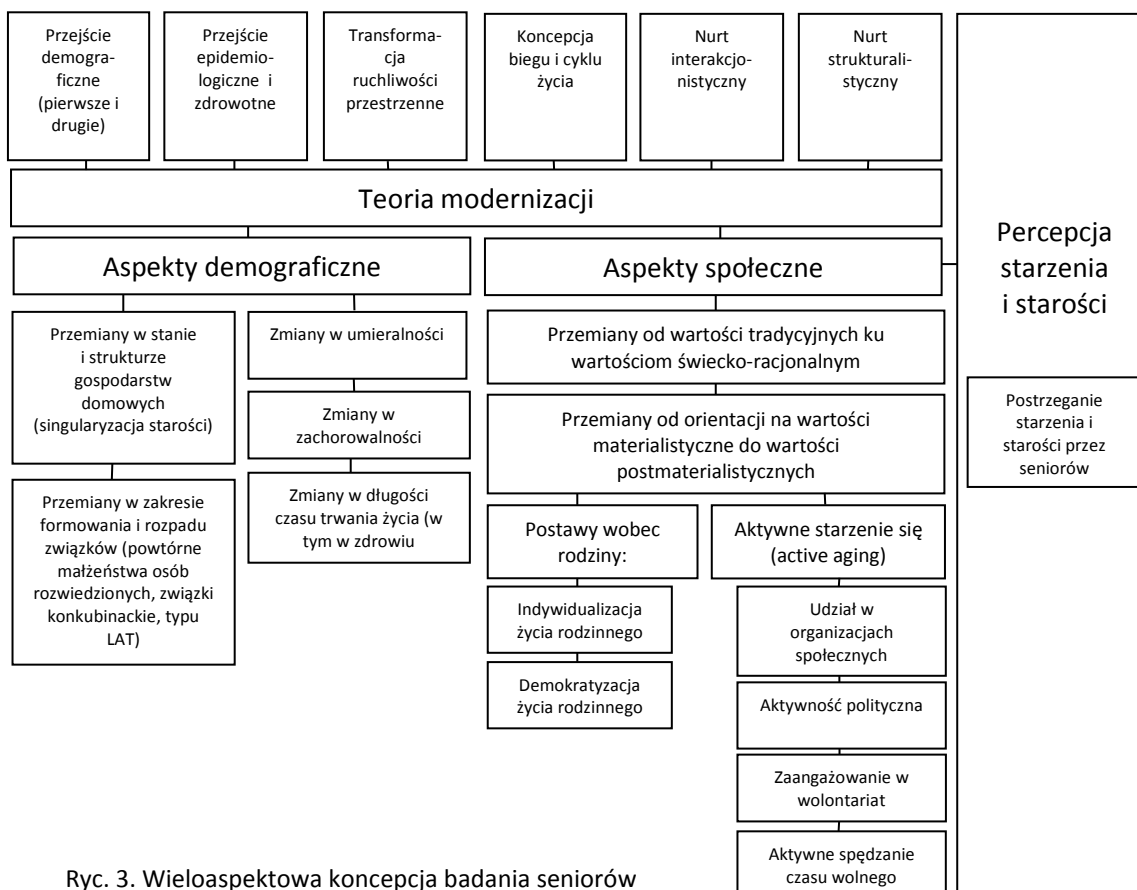
- A) Wysoki poziom aprobaty dla zachowań noszących symptomy przejścia indywidualistycznego w sferze działań związanych z turystyką i rekreacją, niższy w sferach związanych z życiem rodzinnym.
- B) Ogólnie pozytywny stosunek do modernizacji, respondenci postrzegają innych seniorów jako kategorię konserwatywną, ale sami chętnie deklarują otwartość postaw.
- C) Większość dostrzega zachodzące wśród seniorów zmiany o charakterze modernizacyjnym.

5. Podsumowanie:

Głównym walorem rozprawy jest kompleksowe spojrzenie na charakter przeobrażeń dokonujących się w obrębie populacji polskich seniorów pod wpływem procesów modernizacyjnych.

A) W wymiarze poznawczym w pracy przedstawiono i naukowo potwierdzono zachodzące zmiany, wskazano ich kierunek, sprowadzając zaobserwowane fakty z różnych obszarów, dotąd nie łączonych w całość, do wspólnego mianownika, jaki stanowi szeroko rozumiana koncepcja modernizacji. Wniosło to nie tylko wkład w lepsze poznanie procesu starzenia, ale i otworzyło pole do spójnej interpretacji obserwowanych przemian.

B) Osiągnięciem w aspekcie metodologicznym jest opracowanie kompleksowej i wieloaspektowej koncepcji badań seniorów, opartej na kompilacji wielu wątków, zarówno z zakresu demografii, jak i sfery zachowań społecznych z uwzględnieniem percepcji (Ryc. 3). Zaproponowany model stanowi syntezę wypracowanych doświadczeń, które ugruntowane na bazie koncepcji teoretycznych mogą znaleźć zastosowanie w dalszych analizach. Wskazana koncepcja ma charakter uniwersalny, dlatego otwiera pole do kolejnych badań osadzonych w różnych zakresach przestrzennych, dając możliwość przeprowadzania porównań, śledzenia dynamiki zmian. To kompleksowe ujęcie zagadnienia wydaje się także zbieżne z postulatami stawianymi przez wielu badaczy, zwłaszcza przez geografów, którzy dostrzegają i rozumieją konieczność wieloaspektowych badań.

Ryc. 3. Wieloaspektowa koncepcja badania seniorów
Źródło: opracowanie własne

C) W aspekcie aplikacyjnym pracy kluczowe znaczenie ma naukowe zweryfikowanie tezy o postępie modernizacyjnym obejmującym polskich seniorów. Z reguły proces starzenia się populacji rozpatrywany jest w kategoriach problemowych, gdyż starzejąca się populacja generuje wyzwania, nie tylko w wymiarze ekonomicznym, ale i społecznym, kulturowym. W podejmowanych działaniach należy jednak uwzględnić fakt, że kategoria osób starszych zmienia się w czasie, czego skutkiem jest nie tylko dłuższy czas trwania życia, ale także zmiana jego stylu. Seniorzy coraz wyraźniej identyfikują własne potrzeby, wyłamują się z ram konwencjonalnych, stereotypowo przypisywanych im ról, choć tradycyjne wartości, jak rodzina, są dla nich w dalszym ciągu ważne, stają się bardziej aktywni, tworzą dostrzegany sektor konsumentów, o czym świadczy stosowany termin silver economy. Formułowanie założeń skutecznej polityki senioralnej musi te zmiany uwzględniać. Zwłaszcza realizacja szczegółowych zadań administracji publicznej powinna opierać się na wykorzystaniu potencjału osób starszych, co może znacząco obniżyć koszty niekorzystnych procesów demograficznych. W dyskusjach na ten temat toczących się w Niemczech, eksperci zastanawiają się nad tym, czy seniorzy powinni być włączani w „łagodzenie

Gm

dysproporcji obciążeń pokoleniowych”, wskazując przy tym, że zaangażowanie obywatelskie starszej części społeczeństwa stanowi cenny i dotychczas słabo wykorzystany zasób (Schönbrodt, Veil (2012). Badając polskich seniorów można dojść do podobnych spostrzeżeń, i choć ich aktywność jest relatywnie niższa, niż w przypadku osób starszych w krajach Europy Zachodniej, podobieństwo zachodzących przemian powinno skłaniać ku spojrzeniu w podobny sposób na tę kwestię.

D) Istotne znaczenie ma także sama tematyka podjętych badań. Problem demograficznego starzenia się populacji pozostaje stale w centrum zainteresowania nie tylko środowiska naukowego, ale także praktyków realizujących politykę społeczną każdego szczebla administracyjnego, czy znacznej większości społeczeństwa. Rzetelna i aktualna wiedza na ten temat, a także praktyczne implikacje z niej wynikające, spotykają się stale z dużym zapotrzebowaniem.

Literatura wykorzystana w autoreferacie:

- Chesnais, J.-C. (1986). *La transition démographique. Etapes, formes, implications économiques*. Paryż: PUF.
- Chojnicki, Z. (1999). *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii*. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- de Jong Gierveld, J. (2006). *Societal trends and Lifecourse Events Affecting Diversity in Later Life*. W: S.O. Daatland, S. Biggs (red.), *Ageing and Diversity: Multiple Path and Cultural Migrations*. Bristol: The Policy Press.
- Długosz, Z. (1998). *Próba określenia zmian starości demograficznej Polski w ujęciu przestrzennym*. Wiadomości Statystyczne, 3.
- Giddens, A. (2009). *Europa w epoce globalnej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grzelak-Kostulska, E., Hołowiecka, B., Środa-Murawska, S., Biegańska, J. (2014). *Rodzina jako czynnik kształtujący aktywność turystyczną seniorów*. W: J. Śledzińska i B. Włodarczyk (red.), *Międzypokoleniowe aspekty turystyki*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, s. 85-96.
- Hoffmann-Nowotny, H. J. (1988). *Ehe und Familie in der modernen Gesellschaft*. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 13(88), s. 3-13.
- Inglehart, R. (1970). *The Silent Revolution*. Princeton. New York: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1990). *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Kowaleski, J.T. (red.). (2006). *Ludzie starzy w polskim społeczeństwie w pierwszych dekadach XXI wieku*, Łódź: Wyd. Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kurek, S., Gałka, J., Wójtowicz, M. (2014). *Wpływ suburbanizacji na przemiany wybranych struktur demograficznych i powiązań funkcjonalno-przestrzennych w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym*. Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie *Prace Monograficzne* 724. Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.
- Kurek, S., Lange, M. (2013). *Zmiany zachowań prokreacyjnych w Polsce w ujęciu przestrzennym*. Kraków: Wyd. Nauk. UP.
- Kurkiewicz, J. (red.) (2008). *Teoria drugiego przejścia demograficznego jako koncepcja wyjaśniająca przemiany zachowań demograficznych społeczeństwa rozwiniętego*. W: *Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania procesów ludnościowych i kształtowania się potrzeb*. *Prace z Zakresu Statystyki i Demografii* ; nr 1), Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza AFM., s. 107-118.
- Légaré, J. (2006). *Economic, social, and cultural consequences of the aging of the population*. W: G. Casselli, J. Vallin, G. Wunsch (red.), *Demography: analysis and synthesis: a treatise in population studies* (s. 327–336). Amsterdam: Elsevier.
- Lesthaeghe, R. (1991). *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation* IPD Working Paper 1991-2, Brussels.
- Lesthaeghe, R., Moors, G. (1996) *Living Arrangements, Socio-economic Position, and Values among Young Adults—A Pattern Description for France, Germany, Belgium, and the Netherlands*. *Europe's Population in the 1990s*, edited by D. Coleman, 163–221. Oxford: Oxford University Press.
- Lesthaeghe, R., i Moors, G. (1995). *Living Arrangements and Parenthood: Do Values Matter?* W: R. de Moor (red.). *Values in Western Societies*, Tilburg, Netherlands: Tilburg University Press, s. 217–50.

- Lesthaeghe, R. i Moors, G. (2000). Recent Trends in Fertility and Household Formation in the Industrialized World. *Review of Population and Social Policy*, 9, 121–170.
- Massey, D.S. (1999). Why does immigration occur? A theoretical synthesis. W: Ch. Hirschman, P. Kasinitz i J. DeWind (red.), *The handbook of international migration. The American experience*, 34-52. Nowy Jork: Russell Sage Foundation.
- Mead, M. (2000). *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*. Warszawa: PWN.
- Moors, G. 1999. Values and Living Arrangements: A Recursive Relationship. W: L. Waite, et al. (red.), *Ties That Bind: Perspectives on Marriage and Cohabitation*, chap. 11. Hawthorne: Aldine de Gruyter.
- Okólski, M. (red.) (1990). *Teoria przejścia demograficznego*. Warszawa: PWE
- Okólski M., 2011, *Modernizacyjna rola migracji*. CMR Working Papers 46/104
- Olshansky, J., Ault, B. (1986). The fourth stage of the epidemiologic transition: the age of delayed degenerative diseases. *The Milbank Quarterly*, 64(3), 355-391.
- Omran, A.R. (1971). The epidemiologic transition: a theory of the epidemiology of population change. *Milbank Memorial Fund Quarterly*, 49(4), s. 509-538.
- Omran, A.R. (1983). The Epidemiologic Transition Theory. A Preliminary Update. *Journal of Tropical Pediatrics*, Vol. 29, s. 305–316.
- Rogers, R., Hackenberg, R. (1987). Extending Epidemiologic Transition Theory: A New Stage. *Social Biology*, Vol. 34, No. 3–4, s. 234–243.
- Salomon, J.A., Wang, H., Freeman, M.K., Vos, T., Flaxman, A.D., Lopez, A.D. i inni (2012). Healthy life expectancy for 187 countries, 1990 – 2010: a systematic analysis for the Global Burden Disease Study 2010. *Lancet*. 2012; 380(9859): 2144 – 2162.
- Sanderson, W.C., Scherbov, S. (2013). The Characteristics Approach to the Measurement of Population Aging. *Population and Development Review*, 39 (4), 673–685.
- Schönbrodt, B., Veil, K. (2012). Zjawisko wycofania społecznego w kontekście „aktywnego starzenia się”. Potrzeba działania i przykłady dobrych praktyk w Niemczech. *Problemy Polityki Społecznej*, 18, s.63-76.
- Sztompka, P. (2002). *Socjologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Znak.
- Szukalski, P. (2002). Stulatki - szkic demograficzny. *Gerontologia Polska*, 10(2), 62-68.
- Szukalski, P. (2005). Następcy Matuzalema. *Prace Instytutu Ekonometrii i Statystyki UŁ*, 150.
- Szukalski, P. (2006a). Populacja osób bardzo starych w społeczeństwie polskim - stan obecny i perspektywy. W: J.T. Kowaleski (red.), *Ludzie starzy w polskim społeczeństwie w pierwszych dekadach XXI wieku* (s. 115-150). Łódź: Wyd. UŁ.
- Szukalski, P. (2008d). Ewolucja umieralności i niepełnosprawności w świetle koncepcji rektangularyzacji krzywej przeżycia. W: J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Starzenie się ludności Polski-między demografią a gerontologią społeczną*. Łódź: Wyd. UŁ, s. 89-123.
- Trzpiot, G., Ojrzyska, A. (2014). Analiza ryzyka starzenia demograficznego wybranych miast w Polsce. *Studia Ekonomiczne Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Modelowanie preferencji a ryzyko*. 14, Nr 178, s. 235-249.
- Vallin, J. i Meslé, F. (2004). Convergences and divergences in mortality. A new approach to health transition. *Demographic research*, 2(2), 10-43.
- Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin (Population Reference Bureau)* 42.
- Van de Kaa, D.J. (1988). The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations, *Werkstukken*, 109, Amsterdam: Planologisch Demografisch Instituut, Universiteit van Amsterdam.
- Van de Kaa, D.J. (1993). The Second Demographic Transition Revisited: Theories and Expectations. In G. Beets, J. Van den Brekel, R. Cliquet., G. Dooghe, J. de Jong Gierveld (Eds.), *Population and Family in the Low Countries. Data, Fertility and other Current Issues*. Pennsylvania/Amsterdam: NIDI/CBGS Publication.
- Van de Kaa, D.J. (2004). Is the Second Demographic Transition a useful research concept: Questions and answers. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2, 4-10. Retrieved from http://econpapers.repec.org/article/vidyearbk/v_3a2_3ay_3a2004_3ai_3a1_3ap_3a4-10.htm
- Wróblewska, W. (2009). Teoria przejścia epidemiologicznego oraz fakty na przełomie wieków w Polsce. *Studia Demograficzne*. 1(155) 2009, s. 110-159.

c) Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych

W latach 1993-2016 opublikowałam, jako autor lub współautor, 72 prace naukowe (55 po doktoracie), w tym 3 pozycje znajdują się w bazie Web of Science, jedna z nich została wydana w czasopiśmie z tzw. listy filadelfijskiej (lista A MNiSW), ponadto 2 inne ukazały się w czasopiśmie indeksowanym w bazie Scopus, a 3 kolejne w czasopiśmie włączonym do Master Journal List, indeksowanym w bazie Zoological Record.

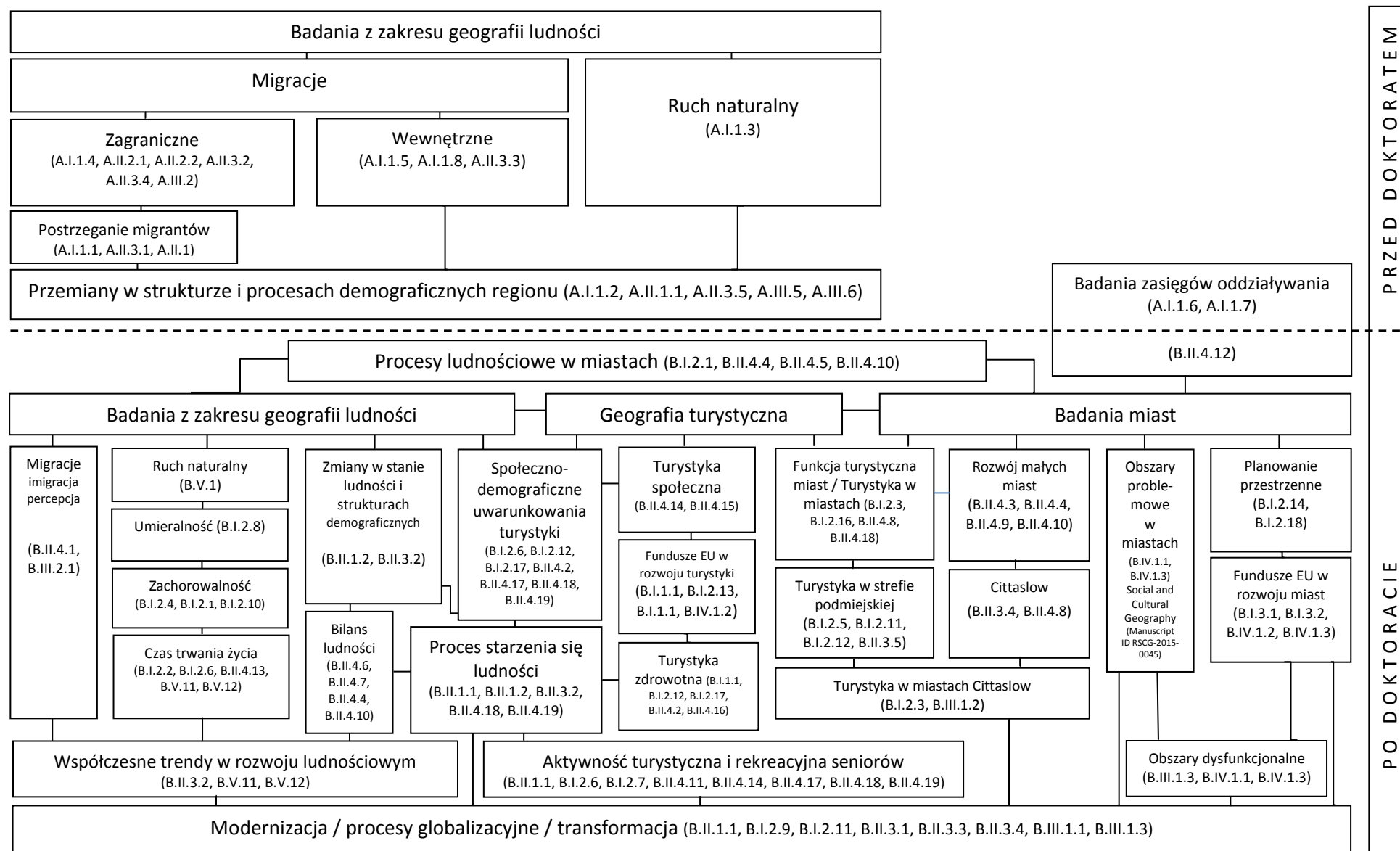
W moim ogólnym dorobku znajdują się 3 monografie naukowe (w tym 1 stanowi opublikowana praca doktorska, 1 to rozprawa habilitacyjna przedstawiona w punkcie 4 a-b). Kolejne 27 pozycji stanowią artykuły naukowe wydane w recenzowanych czasopismach (19 po doktoracie), z których część ma zasięg międzynarodowy, dodatkowe 2 niewliczone artykuły (poza listą B MNiSW) wydano we Francji w czasopiśmie *Population et Avenir*. Ponadto opublikowałam 31 rozdziałów w monografiach (w tym 24 po doktoracie), 6 w języku angielskim, 1 w języku francuskim. Łączna liczba publikacji w języku obcym wynosi 16, w tym 13 w języku angielskim i 3 francuskim. 10 prac opublikowałam samodzielnie, pozostałe we współautorstwie (w 32 figuruję jako pierwszy autor). W 6 zeszytach *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* (nr: 3/2004, 4/2005, 5/2006, 7/2007, 9/2008, 11/2009) byłam współredaktorem tomu, od 2002 roku jestem nieprzerwanie członkiem Rady Redakcyjnej tego czasopisma (indeksowanego w Thomson Reuters Emerging Sources Citation Index i bazie Scopus), 1 raz byłam współredaktorem monografii naukowej.

Według witryny Google Scholar łączna liczba cytowań moich prac wynosi 130, a indeks Hirscha wynosi 7 (stan na 16.02.2016).

Aktywnie uczestniczę w kontaktach ze środowiskiem badaczy, zarówno w kraju, jak i za granicą. Podczas międzynarodowych konferencji wygłosiłam 22 referaty (18 po uzyskaniu stopnia doktora), natomiast na konferencjach krajowych 34 (29 po doktoracie). Od 1995 roku jestem zaangażowana w organizację kolejnych edycji międzynarodowej konferencji z cyklu „Man-City-Nature”, od 2013 roku w charakterze przewodniczącej komitetu organizacyjnego (wspólnie z Danielą Szymańską). W 2014 roku miałam zaszczyt odpowiadać (wraz z Jadwigą Biegańską i Mirkiem Dymitrowem) za organizację sesji „Under urban mask: On rural landscapes with different logics” podczas 26 sesji Permanent European Conference for the Study of the Rural Landscape, PECSRL w Göteborgu w Szwecji.

Główny nurt moich zainteresowań badawczych związany jest z problematyką ludnościową rozpatrywaną w różnych skalach przestrzennych. Zagadnienia z tego zakresu stanowiły wiodącą tematykę prac przed uzyskaniem stopnia doktora nauk o Ziemi na podstawie dysertacji „Przemiany w strukturze i procesach demograficznych na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego”. Dalszy rozwój naukowy pozwolił mi otworzyć się na nowe kierunki badań, choć problematyka ludnościowa pozostaje niezmiennie w centrum zainteresowania, stanowiąc fundament do interpretowania i analizowania zagadnień mieszczących się w obszarze geografii turystycznej i w sferze badań miejskich. Te trzy wskazane nurty staram się równolegle rozwijać, doskonaląc stosowane metody badawcze i pogłębiając wiedzę o badanych problemach. Cechą mojego dorobku jest pewna zamierzona wielowątkowość, wynikająca z przekonania, że szersze spojrzenie na przenikające się wzajemnie zagadnienia przynosi nowe, oryginalne rozwiązania problemów badawczych. Za cenną uważam także współpracę w zespołach skupiających różnych naukowców, co pozwala doskonalić warsztat, rozwijać się i zapewnia ciągłe poszerzanie horyzontów badawczych.

Obszary badawcze znajdujące w się w sferze moich zainteresowań, wraz z odniesieniami do dołączonego wykazu publikacji (Załącznik 5 i 6), prezentuje schemat zamieszczony na ryc.4.

Ryc.4. Schemat ilustrujący zakres podejmowanych badań wraz z odniesieniami do dołączonego wykazu publikacji (Załącznik 5 i 6)

Gm

Badania z zakresu geografii ludności

Szeroko rozumiana modernizacja, w sferze badań ludnościowych odnosząca się do modernizacji demograficznej, stanowiła teoretyczną podstawę badań prowadzonych po doktoracie, których zwieńczeniem była rozprawa habilitacyjna wskazana w punkcie 4 a-b autoreferatu. Poza nią prace osadzone na tym gruncie koncepcyjnym obejmowały różne wązkie tematyki.

Modernizacja demograficzna i jej wpływ na struktury i procesy ludnościowe

Zagadnienia związane z problematyką starzenia się populacji Polski w wymiarze przestrzennym były przedmiotem pogłębionej analizy, w której zwrócono uwagę na demograficzne przyczyny postępu tego procesu. Badania przyniosły interesujące wyniki potwierdzające występowanie różnic regionalnych i wynikających z wielkości jednostki osadniczej. Rezultaty prac nad tym problemem były dyskutowane na międzynarodowym forum podczas konferencji Colloque Scientifique Europeen. Vieillesse et territoire (Sorbonne, Paris), a także zostały opublikowane w monografii naukowej pod redakcją G. F. Dumonta [B.II.3.2].

Wspomniana wyżej perspektywa teoretyczna, którą stanowi transformacja demograficzna społeczeństwa i paralelna z nią koncepcja przejścia epidemiologicznego, stała się dla mnie bogatym źródłem inspiracji do badań nad problematyką związaną z zachorowalnością i umieralnością. W pierwszej fazie prac zajęłam się kwestią identyfikacji terytorialnych różnic czasu trwania życia w Polsce i Europie, akcentując jako główny problem poznanie występujących w przeszłości, obecnie i potencjalnych nierówności w czasie trwania życia ludności krajów europejskich ze szczególnym uwzględnieniem na tym tle Polski. Wyniki zostały zaprezentowane podczas konferencji naukowej w Łodzi i opublikowane w czasopiśmie *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica* (2009) [B.I.2.2] oraz w monografii *Zmiany obszarów miejskich i wiejskich w świetle wybranych analiz demograficznych i funkcjonalno-przestrzennych* (2010) [B.II.4.13].

W dalszym etapie badań ujęcie problematyki ewoluowało w kierunku poszukiwania przeze mnie przyczyn stwierdzonych nierówności. Podjęłam prace nad znalezieniem odpowiedzi na pytanie, czy istnieje zależność między czasem trwania życia (od momentu narodzin), a sekwencją głównych obciążeń chorobami w populacjach wybranych krajów. Szczególną uwagę poświęciłam w analizach zjawisku dysonansu między czasem trwania życia w Europie Wschodniej i Zachodniej. Po raz pierwszy w swoich badaniach sięgnęłam po rzadko stosowany wskaźnik DALY, by określić wpływ obciążeń poszczególnymi chorobami na skracanie czasu trwania życia i wystąpienie niepełnosprawności. Pozwoliło to przybliżyć specyfikę przestrzennych nierówności. Rezultaty prac były referowane podczas konferencji w Ustroniu (2011) i opublikowane w serii *Studia Ekonomiczne* pod redakcją M. Balcerowicz-Szkutnik [B.I.2.4].

Pogłębiając badania nad analizą przyczyn zgonów w ujęciu terytorialnym podjęłam temat badawczy związany ze zjawiskiem umieralności wśród seniorów w Polsce. Celem analizy było określenie zmienności współczynnika umieralności w wybranych grupach wieku starszego w układzie przestrzennym oraz określenie głównych przyczyn zgonów. W wyniku prac potwierdzono, że wraz z wiekiem istotnej modyfikacji podlegają przyczyny zgonów, przechodząc od większego udziału umieralności związanej z chorobami nowotworowymi ku zgonom wywołanym przez choroby układu krążenia. Stwierdzono także terytorialne prawidłowości wskazujące, iż północną część Polski można kojarzyć z większym natężeniem umieralności wśród osób starszych na skutek chorób nowotworowych a południową z istotniejszym wpływem na zgony chorób układu krążenia. Fragmenty wyników były referowane podczas Łódzkich Dni Gerontologii w 2012 roku oraz ukazały się w czasopiśmie *Acta Universitatis Lodzensis. Folia Oeconomica* [B.I.2.8], a także w czasopiśmie

Population & Avenir No 706 i No 707 [B.V.11, B.V.12] i w *Journal of Health Sciences* [B.I.2.10]. Wyniki badań z tego zakresu prezentowałam także podczas *Międzynarodowej Konferencji Samorządowców i Naukowców* dotyczącej zmian demograficznych i ich trendów w państwach Unii Europejskiej w ramach projektu *Dialogue of Western and East-Central Europe* (referat: *Territorial differences in mortality in European Countries*) oraz w trakcie 9th International Conference „Man-City-Nature” – Integrated development of cities and regions.

Przemiany demograficzne w polskich miastach

W ramach badań prowadzonych w skali całego kraju podjęłam analizy, w których centrum zainteresowania znalazły się miasta Polski, reprezentujące bardzo liczny i ogromnie zróżnicowany zbiór, nie tylko pod względem geograficznym ale także społecznym. Miasta stały się doskonałym obiektem do śledzenia dyfuzji różnych przejawów modernizacji demograficznej. Do ważniejszych publikacji z tego zakresu należą prace wydane w *Biuletynie KPZK PAN* [B.II.4.3], *Bulletin of Geography. Socio-economic Series* (współautor D. Szymańska i B. Hołowiecka) [B.I.2.1], monografiach [B.II.4.4, B.II.4.10]. Pozostałe wyniki były prezentowane podczas konferencji naukowych, m.in. w Katowicach, Płocku, Starogardzie Gdańskim. Kontynuacją podobnego podejścia metodologicznego były nowsze badania poświęcone problematyce niskiej dzietności na tle długoterminowych trendów w zakresie reprodukcji ludności i jej uwarunkowaniom w dużych miastach Polski. Prezentowano je podczas *International Geographical Union Regional Conference “Changes, Challenges, Responsibility”* w Krakowie. Wyniki prac nad tym zagadnieniem zostaną włączone do anglojęzycznej monografii przygotowywanej we współpracy z Frankiem Swiackim z Federal Institute for Population Research w Wiesbaden w Niemczech (planowany termin publikacji 2016 r.).

Badania nad migracjami

Z kolei zagadnienia migracyjne stanowią nieprzerwanie ważny nurt w moich badaniach, choć ich ujęcie ewoluowało wraz z czasem. Pierwszy wątek badawczy podjęty, w ramach pracy magisterskiej, wiązał się z analizą zjawiska imigracji na obszar województwa toruńskiego (praca wyróżniona w IX Konkursie Prac Magisterskich PTG i nagrodzona przez ówczesnego wojewodę toruńskiego). Równolegle podczas stażu w University of Leeds (w 1994 r.) miałam możliwość dodatkowego poznania innych aspektów badań nad migracjami. Pod kierunkiem Marka Kupiszewskiego opracowałam bazę danych dotyczącą nielegalnych imigrantów z Polski i wykonałam liczne mapy korzystając z oprogramowania AtlasGIS. Doświadczenia te wpłynęły na postrzeganie problematyki migracyjnej jako nieodłącznego elementu kompleksowych badań ludnościowych, zwłaszcza w szerszych ujęciach prognostycznych, czy diagnostycznych [B.II.4.6, B.II.4.4, B.II.3.2]. Zjawisko imigracji pozostaje w dalszym ciągu w sferze moich zainteresowań badawczych. W ramach II Kongresu Demograficznego, referowałam wyniki analiz porównawczych dotyczących ewolucji zmian postaw studentów wobec imigrantów (aktualne wyniki zostały zestawione z wynikami badań prowadzonych blisko 20 lat wcześniej) [B.III.2.1, A.I.1.1, A.II.3.1, A.III.2]. Zagadnienia dotyczące przemieszczeń skupione wokół migracji wewnętrznych, a zawarte w referacie „*Spatial mobility of seniors in the different types of polish households – on the example of tourist activity*” (autorzy: E. Grzelak-Kostulska, S. Środa-Murawska, J. Biegańska) szeroko dyskutowanym podczas konferencji w Niemczech: „*Internal Migration and Commuting in International Perspective*”, stanowią klamrę spinającą problematykę migracyjną z badaniami poświęconymi seniorom.

Badania o charakterze aplikacyjnym

Studia nad przemianami demograficznymi mają swój wymiar aplikacyjny, w związku z tym część podejmowanych prac stanowiła fragment opracowań strategicznych, tworzonych na potrzeby gmin. Uczestniczyłam w badaniach zespołów przygotowujących strategie rozwoju gmin: Żławieś Wielka, Wielka Nieszawka, Janikowo. Wraz z Danielą Szymańską współtworzyłam „*Prognozę demograficzną dla miasta Torunia na rok 2000, 2005, 2010 i 2015*”. Na zlecenie Urzędu Miasta Włocławka wykonałam ekspertyzę pt. „*Demografia miasta Włocławek na potrzeby zmiany Studium Uwarunkowań i Kierunków Rozwoju Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Włocławka*” (2007).

Wyniki innych licznie prowadzonych badań dotyczących przemian ludnościowych były na bieżąco referowane podczas konferencji naukowych oraz publikowane w czasopismach i monografiach (Załącznik 5 i 6 – lista publikacji, Załącznik 9 - wykaz referatów wygłoszonych podczas konferencji międzynarodowych i krajowych). Doświadczenia w tym zakresie wykorzystałam także podczas prac nad *Atlasem Internetowym Województwa Kujawsko-Pomorskiego* (2015) [B.II.1.1], do którego przygotowałam samodzielnie lub we współautorstwie wiele kompozycji mapowych wraz z opisem do działów: *Ludność (Rozmieszczenie i zmiany liczby ludności - 4 mapy, Struktura płci i wieku - 6 map, Ruch naturalny ludności - 6 map, Ludnościowe obszary problemowe - 4 mapy, Prognozy demograficzne - 4 mapy), Zagadnienia społeczne (Stan zdrowia – 5 map), Sport (Infrastruktura społeczno-rekreacyjna – 6 map), Kluby sportowe – 6 map), Strategia rozwoju województwa (Kontrakt terytorialny – 1 mapa)*. Wybrane spośród tych zagadnień zostały przedstawione w publikacji wydanej drukiem.

Geografia turystyczna

Problematyka ludnościowa bardzo silnie przenika się w moim dorobku z zagadnieniami z zakresu turystyki, które zajmują w nim ważne miejsce. Początek zainteresowania tą tematyką zrodził się na gruncie badań poświęconych społecznej percepcji miejscowości turystyczno-uzdrowiskowych [B.II.4.2]. Od tego czasu dorobek w tej dziedzinie udało mi się znacznie poszerzyć. Obecnie zasięg zainteresowań badawczych obejmuje kilka, w większości powiązanych, aspektów. Głównym z nich jest zagadnienie społeczno-demograficznych uwarunkowań rozwoju turystyki, zogniskowane wokół kategorii starszej ludności.

Społeczno-demograficzne uwarunkowania aktywności turystycznej

Cykl poświęconych temu zagadnieniu badań otwiera próba naświetlenia ogólnego profilu aktywności turystycznej osób starszych oparta na wynikach badań ankietowych prowadzonych wśród seniorów [B.II.4.11]. Dało to kontekst do dalszych studiów nad tym tematem. Kontynuacją wstępnych rozważań było opracowanie syntetycznej koncepcji czynników odpowiedzialnych za ograniczanie aktywności osób starszych [B.II.4.14]. Dalsze pogłębione badania wiązały się z poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie o wpływ czynników demograficznych i społecznych na kształtowanie tego typu zachowań. Wśród badanych elementów znalazły się zarówno uwarunkowania o charakterze globalnym (modernizacja demograficzna, modernizacja społeczna, globalizacja i postęp technologiczny) [B.II.3.3], jak i indywidualne determinanty aktywności turystycznej (wiek, stan zdrowia, aktywność zawodowa, sytuacja materialna). Na podstawie wyników badań empirycznych, wykazano, że siła oddziaływania pewnych czynników w przypadku seniorów jest znacznie większa, niż wynikałoby to z obiektywnych przesłanek. O niskim zaangażowaniu seniorów w turystykę decydują, obok czynników obiektywnych (jak stan zdrowia czy sytuacja materialna), także subiektywne (m.in.:

samoocena stanu zdrowia i kondycji finansowej, system wartości). Wyniki badań zwróciły uwagę na dużą rolę czynników społeczno – demograficznych. Empirycznie potwierdzono, że to właśnie indywidualne odczucia, a niekoniecznie obiektywne warunki, decydują w dużej mierze o zachowaniach turystycznych seniorów, dlatego ograniczenie wpływu barier społecznych czy mentalnych mogłoby znacząco wpłynąć na aktywizację tej grupy społecznej [B.I.2.6]. Kolejnym etapem poszukiwań była, istotna zarówno z perspektywy poznawczej, jak i aplikacyjnej, próba ustalenia sposobów transmisji postaw i zachowań wobec turystyki oraz dotyczących realizacji potrzeby wypoczynku i rekreacji. W prowadzonych badaniach testowano hipotezę dotyczącą wpływu otoczenia społecznego, a za płaszczyznę odniesienia przyjęto teorię sieci społecznych. Jak udowodniono, sieci społeczne kształtują poziom aktywności w tym zakresie i jej charakter. Empirycznie potwierdzono znaczenie roli sieci społecznych w przekazywaniu informacji (a tym samym w kształtowaniu skali i kierunku mobilności), co oznacza, że otoczenie społeczne jest głównym kanałem dystrybucyjnym [B.I.2.5]. Podjęte badania dały także całkiem nowy obraz zachowań rekreacyjnych seniorów. Wynikało z nich, że coraz większą rolę stymulującą odgrywają kluby i stowarzyszenia, nawet nieformalne, skupiające osoby w podeszłym wieku. Jednakże w grupie ich członków, a także wśród większości aktywnych seniorów znajdują się częściej osoby dobrze sytuowane, lepiej wykształcone, co świadczy o tym, że postępujące zmiany są w dość wczesnej fazie, obejmując kategorię najbardziej podatną na przyjmowanie innowacji [B.II.3.5]. Powyższe spostrzeżenia skłoniły do rozważenia turystyki i aktywnego wypoczynku jako elementu stylu życia seniorów. Wskazano relacje między stylem życia, a zdrowiem i jakością życia seniorów w kontekście uwarunkowań i konsekwencji procesu starzenia. Uwzględniając cały złożony i dynamicznie zmieniający się system uwarunkowań decydujących o stylu życia jednostki, stwierdzono, iż „wycofywanie się z życia” osób starszych jest w wielu przypadkach przedwczesne i zbyt zaawansowane. Praktycznym aspektem badań było zwrócenie uwagi na możliwości wykorzystania aktywnego wypoczynku jako narzędzia aktywizującego osoby starsze, a tym samym pozwalającego dłużej zachować dobrą kondycję fizyczną, psychiczną i aktywność społeczną [B.I.2.7]. Do tematyki podjętej w ramach analizy wpływu sieci społecznych na zachowania wolnoczasowe wrócono ponownie korzystając z nieco innego materiału badawczego. To ważne zagadnienie stanowi pole do dyskusji nad rolą otoczenia społecznego, zwłaszcza rodziny, panujących relacji międzypokoleniowych [B.II.4.17, B.II.4.18, B.II.4.18] i sposobami dyfuzji zachowań, postaw, które wpisują się w schemat przemian modernizacyjnych. Kolejnym, planowanym etapem badań, będzie określenie przestrzennych różnic w zakresie poziomu aktywności turystycznej i rekreacyjnej seniorów, czynników ją determinujących oraz mechanizmów ujawniania się zmian. Trwają prace nad powołaniem międzynarodowego zespołu, który zrealizuje zakładany projekt. Tym samym wyniki zyskają znacznie szerszy zasięg w środowisku naukowym.

Turystyka zdrowotna i uzdrowiskowa

Kolejnym aspektem badań z zakresu problematyki związanej z turystyką, która wyniknęła na marginesie zainteresowań potrzebą wypoczynku osób starszych były prace poświęcone turystyce zdrowotnej i jej specyficznej formie, jaką stanowi turystyka uzdrowiskowa. Ewolowały one od ogólnej, monograficznej charakterystyki polskich uzdrowisk [B.II.4.16], poprzez ich postrzeganie [B.II.4.2] w kierunku oceny jakości świadczonych przez nie usług [B.I.2.17], aż po pogłębioną analizę ich transformacji [B.I.1.1]. Ten ostatni aspekt badań uwzględniał analizę przemian własnościowych

wraz z refleksją, jaką rolę mogą one odgrywać w pozyskiwaniu zewnętrznych środków finansowych, a tym samym, jak wpływają na kondycję polskich uzdrowisk. Wątek wykorzystania środków unijnych został również poruszony w nieco wcześniejszym opracowaniu dotyczącym ich stymulującego wpływu na rozwój sektora turystycznego [B.I.2.13]. Z kolei elementy turystyki zdrowotnej pojawiły się w badaniach poświęconych znaczeniu wypoczynku w lasach, co wpisuje się w ogólny trend prozdrowotny [B.I.2.11, B.I.2.12].

Turystyka w miastach

Wzajemne przenikanie się problematyki badawczej sprawia, że trudno jednoznacznie zakwalifikować kolejną kategorię opracowań, skupionych wokół szeroko rozumianej turystyki w miastach. Z jednej strony podejmowane tu wątki tematyczne dotyczyły miasta jako miejsca realizacji potrzeb turystycznych i rekreacyjnych. Wyniki badań z tego zakresu pozwoliły, obok ogólnych walorów poznawczych, na wskazanie roli, jaką w zakresie integracji międzypokoleniowej może odgrywać turystyka na obszarach miejskich [B.II.4.18]. Z drugiej strony przedmiotem badań była funkcja turystyczna miast widziana z perspektywy kreowania nowego produktu, budowania marki miasta [B.I.2.16, B.II.4.8]. Wątek ten zajął się też z podjętym tematem dotyczącym sieci miast Cittaslow. Należy dodać, że z perspektywy specyficznego położenia względem miast i bliskim z nich związków, do tej kategorii problemowej włączono także badania prowadzone w strefie podmiejskiej Torunia, o których wyżej wspomniano m.in. w kontekście zachowań rekreacyjnych seniorów [B.I.2.5, B.II.3.5].

Badania miast

Badania prowadzone w miastach różnej wielkości najsilniej związane są z analizami poświęconymi procesom ludnościowym oraz wchodzącym w zakres turystyki, o czym wspomniano wyżej. Część podejmowanych problemów badawczych wybiega jednak dalej. W sferze moich zainteresowań znalazły się wątki związane ze społecznymi problemami rozwoju miast, które ujawniły się w miastach w okresie przemian, rewitalizacją czy poszukiwaniem nowych impulsów rozwojowych, jakich może dostarczyć otwarcie się miast na koncepcję Cittaslow, współpraca w ramach międzynarodowej sieci.

Sieć Cittaslow w Polsce

Zainteresowanie procesami zachodzącymi w małych miastach i idąca za tym potrzeba wymiany doświadczeń, sprowokowały kontakty naukowe ze środowiskiem badaczy zajmujących się problematyką miast (m.in. z Krzysztofem Skalskim z Uniwersytetu Jagiellońskiego, związanym z Forum Rewitalizacji i Członkiem Międzynarodowego Komitetu Naukowego Cittaslow). Zaowocowały one podjęciem przeze mnie studiów nad nietypowym wcześniej zjawiskiem w polskiej przestrzeni, jakie stanowi łączenie się miast w sieci. Udział z zamawianym referatem w międzynarodowej konferencji w Olsztynie (*Polska Krajowa Sieć Miast Cittaslow*, 2007) sprowokował decyzję o pogłębieniu badań na ten temat. Zagadnienie współpracy miast analizowałam w różnych ujęciach: od

określenia na ile przynależność do sieci może stać się elementem brandingu miejskiego [B.I.2.3], poprzez badanie percepcji idei wśród mieszkańców i turystów (raport z badań terenowych), dalej, pod kątem wpływu przynależności do sieci na transformację funkcji miejskich [B.II.4.8], aż po rozważania na temat sieci Cittaslow, jako przykładu globalizacji idei (wyniki referowane podczas Międzynarodowej Konferencji w Ostrawie, 2011) [B.II.3.4]. Dynamiczny rozwój zjawiska integracji miast wydaje się być w dalszym ciągu obiecującym wątkiem badawczym, o czym świadczą międzynarodowe cytowania wspomnianej wyżej pozycji, dlatego planuję w przyszłości kontynuowanie prac z tej tematyki.

Obszary dysfunkcyjne

Temat badań podjętych we współpracy rozpoczętej w 2013 roku z Mirkiem Dymitrowem z University of Gothenburg, Szwecja i Jadwigą Biegańską z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, nad nową koncepcją miejskości i wiejskości, wykracza nieco poza ramy problematyki miejskiej, choć specyficzne obszary w miastach (o cechach dysfunkcyjnych) są ważną osią odniesienia. Koncepcja badań bardzo mocno wpisuje się w teoretyczne podstawy badań osadniczych. W trakcie podjętych w zespole prac wykonano badania ankietowe i wywiady w heterogenicznych społecznościach miasta i wsi, a ich wyniki przedstawiono w referacie *The "agri-ghetto": On dysfunctional landscapes and the rural-urban paradox* na konferencji: *PECSRL 2014 "Unraveling the Logics of Landscape"* w Göteborgu w Szwecji [B.IV.1.1]. Owocem kilkuletnich badań jest obszerny artykuł pod tytułem „*Dysfunctionality and the rural-urban trap*” złożony do druku w czasopiśmie „*Social and Cultural Geography*” (Manuscript ID RSCG-2015-0045). Wyniki prowadzonych w tym zakresie prac były także prezentowane na konferencji: *10th International Conference „Man-City-Nature” - Integrated development of cities and regions: local and regional perspective* (referat: *Poland Urban-rural dichotomy in the context of dysfunctionality*) oraz na konferencji: *Eastern European Countryside Revisited - 25 years after the transition* (referat: *Poland Post-socialist Estates and the Concept of Rurality: from Policy to Misery*). Włączenie do zespołu innych badaczy (Marcin Feltyński – Uniwersytet Łódzki, Adam Senetra – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie i Stefania Środa-Murawska – Uniwersytet Mikołaja Kopernika) skierowało badania w stronę problematyki związanej z rozwojem lokalnym problemowych obszarów wiejskich. Zespołowo przygotowano referat na *Annual 21st International Scientific Conference Research for Rural Development* w Jelgawie na Łotwie (*Some problems of local development: the example of former state agricultural farms in Poland*), który został opublikowany w tomie konferencyjnym [B.IV.1.3]. Obecnie trwają prace w międzynarodowym zespole nad finalizacją artykułu podsumowującą sesję „*Under urban mask: On rural landscapes with different logics*” konferencji *PECSRL 2014 "Unraveling the Logics of Landscape"*. Ponadto, we współpracy z Robertem Krzysztofikiem oraz w gronie naukowców inicjujących badania, finalizowany jest artykuł naukowy pod roboczym tytułem: „*Heterogeniczność przestrzeni a social mismatch na obszarach funkcjonalnie dereliktowych*”.

Planowanie przestrzenne i fundusze UE w rozwoju regionalnym

Stosunkowo niedawno podjęte wątki problemowe z zakresu planowania przestrzennego przenikają się z zagadnieniami dotyczącymi działań rewitalizacyjnych i efektów działania unijnej

polityki spójności. Prace realizowane w różnych zespołach badawczych mają w tej chwili charakter wstępny i służą rozpoznaniu analizowanych zagadnień, jednakże wydają się dość obiecujące, na co wskazują dyskusje prowadzone w międzynarodowym środowisku naukowym, podczas 17 i 18 *International Colloquium on Regional Sciences*, Brno – Hustopeče w Czechach. Referowane wyniki badań weszły w skład tomu indeksowanego w Web of Science [B.I.3.1, B.I.3.2, B.IV.1.2, B.IV.1.3] na temat rewitalizacji prowadzonej w oparciu o programy i fundusze strukturalne i efektów wsparcia finansowego w rozwijaniu infrastruktury w miastach. Szerszy kontekst mają zagadnienia dotyczące planowania przestrzennego, podnoszące istotne zagadnienia konwencji krajobrazowej [B.I.2.18] i problem środowiska przyrodniczego w planowaniu przestrzennym [B.I.2.14]. Dalsze badania z tego zakresu będą sukcesywnie rozwijane.

Badanie zasięgów oddziaływania

Wątek badawczy związany z analizą zasięgów oddziaływania pojawia się w moim dorobku kilkakrotnie. Dominuje w pracach nad zasięgiem oddziaływania szkolnictwa wykonywanych w ramach zespołów pod kierunkiem Danieli Szymańskiej: *Pochodzenie przestrzenne studentów UMK w Toruniu* (1997), *Struktura i zasięg oddziaływania szkolnictwa ponadpodstawowego w Kutnie w latach 1988/89, 1993/94, 1998/99* (2000), czy nowszej analizie: *Pochodzenie terytorialne słuchaczy studiów podyplomowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu* (2010). Z kolei publikacja z 2000 r. w czasopiśmie *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Geografia* dotyczy zasięgu oddziaływania całego miasta, a nie wybranej funkcji.

Przedstawione nurty badawcze spaja wspólna płaszczyzna teoretyczna wyznaczona przez szeroko rozumiane procesy modernizacyjne. Te, jak wskazano silnie decydują o zmianach społeczno-demograficznych, wpływając na kierunek zachowań ludności [B.I.2.4, B.I.2.6, B.I.2.7, B.II.3.2. Obok modernizacji do procesów o szerokim zakresie oddziaływania należy także globalizacja [B.I.2.9, B.II.3.3, B.III.1.1] (przejawiająca się zwłaszcza w unifikacji postaw, zachowań, a szczególnie istotna w rozważaniach międzynarodowych, porównawczych, gdy ważne są mechanizmy dyfuzji innowacji społecznych) oraz transformacja [B.I.1.1, B.I.2.13, B.III.1.3]. Wymiar tego drugiego procesu jest ograniczony do krajów, które podobnie jak Polska, weszły w fazę przemian po okresie upadku komunizmu. Na zmiany, które w nich zachodzą, składa się jednak nie tylko czysty proces transformacji politycznej, gospodarczej czy społecznej, ale także wymieniona wcześniej modernizacja wraz z globalizacją, nakładające się na procesy transformacyjne. Taką perspektywę badawczą przyjęto w wielu prowadzonych badaniach.

d) Działalność dydaktyczna

Ważną częścią mojej pracy jest działalność dydaktyczna. W jej ramach prowadzę zajęcia dla studentów kierunków: geografia (I i II stopnia), studia miejskie, turystyka i rekreacja prowadzonych przy Wydziale Nauk o Ziemi, a także na innych Wydziałach. Jako asystent i adiunkt prowadziłam dotychczas zajęcia dydaktyczne z zakresu:

- **geografii osadnictwa i ludności**, np.: Geografia osadnictwa i ludności, Geografia społeczna, Globalne problemy społeczno-demograficzne, Demografia miasta, Demografia (Wydział Humanistyczny), Demografia społeczna (Wydział Humanistyczny), Demograficzne uwarunkowania życia rodzinnego, Rodzina w perspektywie historyczno-kulturowej (Wydział Teologiczny), Warsztaty metodyczne – Geografia społeczno-ekonomiczna, Slow City w Polsce, Zróżnicowanie ludnościowe świata, Monografia społeczno-gospodarcza gminy Lubicz, Demografia współczesnej Europy, Przestrzeń demograficzna Europy);
- **geografii politycznej**, np.: Podstawy geografii politycznej, Geografia polityczna, Polska we współczesnym świecie, także na Wydziale Politologii oraz Wydziale Nauk Ekonomicznych i Zarządzania;
- **GIS**, np.: Systemy informacji geograficznej, Zastosowanie GIS i technik komputerowych w gospodarce przestrzennej, GIS w planowaniu i gospodarce przestrzennej, GIS w zarządzaniu przestrzenią miejską i planowaniu przestrzennym;
- **geografii turystycznej**, np.: Gospodarka turystyczna, Międzynarodowy rynek usług turystycznych, Teoria i metodyka rekreacji, Turystyka i rekreacja osób starszych, Walory i atrakcje turystyczne regionu kujawsko-pomorskiego, Miasta turystyczne Polski, Miasta turystyczne świata, Regiony turystyczne Polski Północnej;
- **i inne (szczegółowy wykaz w Załączniku nr 10, pkt D).**

Prowadzę również wykład ogólnouniwersytecki dostępny dla wszystkich studentów UMK. Od wielu lat koordynuję zajęcia terenowe (szczegóły w Załączniku nr 10, pkt B), organizowałam także praktyki badawcze dla studentów kierunku socjologia, których rezultaty posłużyły do opracowania raportu dla władz Uczelni i weszły w zakres publikacji naukowej [B.II.4.12] i popularnonaukowej [B.V.10].

Nieodłączną częścią procesu dydaktycznego jest opieka naukowa sprawowana nad studentami w toku realizacji przez nich prac licencjackich i magisterskich. Od wielu lat prowadzę seminaria magisterskie, w ostatnich latach (po wprowadzeniu w miejsce egzaminu licencjackiego wymogu przygotowania pracy licencjackiej) także i licencjackie. Zrecenzowałam ponad 50 prac magisterskich i 10 licencjackich z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej i turystyki. W latach 2011-2014 byłam członkiem komisji egzaminacyjnej podczas egzaminów licencjackich na kierunku turystyka i rekreacja. Sprawowałam też funkcję opiekuna roku kierunku geografia.

Od 2015 sprawuję formalnie opiekę, w charakterze promotora pomocniczego, nad słuchaczką studiów doktoranckich, której rozprawa zatytułowana „*Zachorowalność na wybrane choroby cywilizacyjne i społeczne ludności Polski w latach 2008-2013*” jest już w fazie finalizacji (planowany termin obrony to maj 2016).

W 2015 roku brałam udział w projekcie Erasmus+ (Staff Mobility for Teaching), w ramach którego odbyłam krótki staż w Department of Geography Faculty of Arts University of Ljubljana w Słowenii.

Na wiele różnych form aktywności dydaktycznej związanej z popularyzacją nauki (Załącznik nr 10, pkt E) składają się:

- **wykłady** popularnonaukowe dla uczniów szkół podstawowych, ponadgimnazjalnych, dla nauczycieli szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych we współpracy z SOP Oświatowiec Toruń, Ogólnopolskim Centrum Doskonalenia Nauczycieli Geografii w Toruniu, Centrum Doskonalenia i Edukacji we Włocławku oraz Toruńskim Ośrodkiem Doradztwa Metodycznego i Doskonalenia Nauczycieli, a także dla studentów i pracowników naukowych;

- **publikacje**, wśród nich, m.in. zestawy zadań dla maturzystów [B.V.2] i dla gimnazjalistów [B.V.3] włączone w kilku województwach do wykazu podręczników zalecanych dla uczestników olimpiady przedmiotowej z geografii; publikacje informacyjno-sprawozdawcze dotyczące organizowanych konferencji; artykuły dotyczące problematyki regionu [B.V.1];
- **inne**, wśród których na uwagę zasługuje opracowanie, we współpracy z Beatą Hołowiecką, kursów e-learningowych na temat „*Bezpieczeństwo energetyczne*” wraz z zestawem materiałów promocyjnych dla nauczycieli (scenariusze lekcji, bibliografia, prezentacja multimedialna) w ramach projektu finansowanego przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Regionalne Centrum Informacji Europejskiej.

e) Działalność organizacyjna

Od początku swej pracy zawodowej związanej z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika staram się angażować, obok działalności naukowej i dydaktycznej, także w działalność organizacyjną. Prowadzone działania mają różny wymiar, wynikający z charakteru podejmowanych zadań. Część z nich związana jest z organizacją funkcjonowania uczelni (A), pozostałe wykraczają swym zakresem szerzej (B).

A) W zakresie prac podejmowanych **na rzecz Uczelni: a)** uczestniczyłam w pracach nad doskonaleniem jakości kształcenia (w Wydziałowej Komisji ds. Jakości Kształcenia na Kierunku Turystyka i Rekreacja Wydziału Nauk o Ziemi UMK i w Wydziałowej Radzie ds. Jakości Kształcenia Wydziału Nauk o Ziemi UMK), uczestniczyłam wielokrotnie w zespołach programowych odpowiedzialnych za tworzenie i modyfikację programów studiów I i II stopnia większości kierunków prowadzonych przez Wydział (w ostatnich latach najmocniej włączyłam się w działania komisji przygotowującej, zgodnie z nowymi standardami kształcenia, program studiów na kierunku geografia (I i II stopień) i w prace w komisji przygotowującej wnioski w sprawie powołania kierunku studia miejskie), byłam także zaangażowana we współprzygotowanie pod względem formalnym wniosku o powołanie międzywydziałowych studiów podyplomowych w zakresie gospodarki przestrzennej i rozwoju regionalnego (Załącznik nr 10, pkt D); **b)** pełniłam i pełnię funkcje z wyboru, jako kierownik studiów podyplomowych, członek Rady Wydziału, członek Kolegium Elektorów Uniwersytetu i inne (Załącznik nr 10, pkt F).

B) W zakresie działalności organizacyjnej **poza Uczelnią: a)** współpracuję aktywnie z naukowcami w kraju i za granicą (Załącznik nr 9, pkt I); **b)** pełnię funkcję Subject Editor w radzie czasopisma Bulletin of Geography. Socio-economic Series (Załącznik nr 9, pkt J); **c)** recenzuję, jako ekspert powołany przez Narodowe Centrum Nauki, wnioski w konkursach badawczych (krajowych i międzynarodowych), recenzuję artykuły w czasopismach naukowych, byłam członkiem zespołów eksperckich powołanych przez Marszałka Województwa Kujawsko-Pomorskiego (Załącznik nr 9, pkt L-N); **d)** od pierwszej konferencji inicjującej cykl międzynarodowych spotkań „Man-City-Nature” w 1997 roku jestem członkiem komitetu organizacyjnego, od 1999 roku w charakterze sekretarza, a w ostatnich latach jako współprzewodnicząca - wraz z Danielą Szymańską; staram się udoskonalać organizację konferencji wprowadzając usprawnienia – np. w okresie 2011-

2012 we współpracy z Uczelnianym Centrum Uniwersyteckim pracowałam nad przygotowaniem polskiej wersji językowej programu do obsługi konferencji; współorganizowałam także konferencje krajowe oraz sesję tematyczną "Under urban mask: On rural landscapes with different logics" (wspólnie z Jadwigą Biegańską i Mirkiem Dymitrowem) podczas konferencji PECSRL 2014 "Unraveling the Logics of Landscape" w Göteborgu w Szwecji (Załącznik nr 10, pkt A).

